LADISLAV ŠABAN

GRADITELJ ORGULJA PETAR NAKIĆ I ŠIBENIK

Prije dva stoljeća umro je don Petar Nakić (r. 1694, u. iza 1765), jedini stariji hrvatski uistinu veliki graditelj orgulja. Pa ipak, sve do danas njegovu djelu, životu i umijeću još nitko nije kod nas posvetio više od nekoliko oskudnih redaka, a i to ponajviše usputno, po raznim priručnicima ili revijama. Stoga Nakićevo ime u mnogom pogledu podsjeća na heroje iz naših narodnih pjesama, kojih slavu mnogi spominju, iako u nju više nitko pravo ne vjeruje. Vrijeme je razbiti legendu koja se isplela oko Nakića, iznijeti ono što se na osnovu dokumenata saznalo kao sigurno o njegovu životu, pokazati što govore analize njegovih instrumenata o biti njegova graditeljskog umijeća, zatim na kojim se elementima zasniva njegova slava, i konačno, koliki je njegov doprinos povijesnom razvitku orgulja. Zamašan, nimalo lak posao, pun objektivnih teškoća.

Kao prvo, tu je pitanje arhiva u kojima bi trebalo pomnjivo prikupiti svaki, pa i najmanji podatak o Nakićevu životu ili radu, a koji često nisu lako dostupni (da o arhivima Italije i ne govorim) ni dovoljno sređeni; na tom putu istraživač nailazi na mnoštvo ozbiljnih teškoća, koje nije moguće u kraće vrijeme prebroditi. Time je znatno otežano skupljanje dokumentacije o Nakićevim orguljama na našem terenu, onima koje su propale ili još postoje, a koji je posao nužno uraditi kako bi se nepobitno mogla utvrditi autentičnost spomenutih djela. Jer svi podaci koji više nisu po vremenu neposredni, kao ugovori, pisma, računi, imadu se uzeti s rezervom, budući da su se često pokazali kao problematični. Oni u najboljem slučaju mogu poslužiti kao vjerojatnost ali ne i kao dokaz. U tom je pogledu tradicija posve nepouzdana kao podatak.

Teškoća leži u tome što su naše stare orgulje općenito slabo istražene. Tako u ovom času ne raspolažem takvom dokumentacijom koja bi u svemu zadovoljavala. Osim časnih iznimaka, podaci uzeti s orgulja

u mnogom su pogledu manjkavi, često površni, a rijetko kada dovoljno stručni. Stoga bi trebalo sistematski izvršiti pregled i provjeru, što je moguće samo u većem vremenskom razmaku.

I tako, zbog različitih teškoća koje su iskrsavale, moja nastojanja neće moći još uvijek zadobiti onaj zaokružen oblik koji sam želio postići. Pored ostaloga razlog leži i u kratkoći vremena koje mi je stajalo na raspolaganju za izradu ovog priloga. Uza sve to ipak se nadam da će mi uspjeti pokazati dokle se u proučavanju Nakićeva života i djela dospjelo, kao i koja sve pitanja ostaju otvorena i koliko još valja uraditi.[1]

Zanimljivo je da sve do 1921. god. nije u našoj historiografiji bio poznat nijedan siguran datum iz Nakićeve biografije (osim arhivskih podataka o nekim orguljama). Prema tome, svi stariji autori, uključivši i Bulića, slijede obično neodređene podatke, kojih porijeklo možda i leži u predaji, ali obično nije ničim dokazano. Otuda česta protuslovlja i neizvjesnosti.

Među našim autorima koji su pisali o Nakiću na našem jeziku svega trojica zaslužuju pažnju. To su Ivan Kukuljević Sakcinski, don Frane Bulić i Petar Kolendić.

Kukuljević[2] je prvi autor koji je na našem jeziku u Slovniku pisao o Nakiću. Za svoj članak služio se podacima iz raznih štampanih priručnika do kojih je mogao doći, ali je vjerojatno do nekih podataka došao i na svojim putovanjima po Dalmaciji (1854. i 1856). Njegovi biografski podaci samo su općenite prirode, a preuzeo ih je većinom od Ljubića i Ferrarija, a ovi najvjerojatnije putem usmene predaje. Kukuljević nije propustio dati i neku, premda vrlo općenitu, karakteristiku Nakićevih djela, dodavši i mali katalog njemu poznatih Nakićevih orgulja. S Kukuljevićevim podacima u cijelosti se poslužio Wurzbach,[3] a da nije pridonio ništa nova.

[1] Zahvaljujem don Veljku Jadronji, tajniku Šibenske biskupije, čijom mi je susretljivošću bilo omogućeno korištenje arhivskih materijala iz arhiva bivše Skradinske biskupije. Nadalje zahvaljujem prof. Slavu Grubišiću, direktoru Muzeja grada Šibenika, koji mi je najspremnije pribavio fotokopije arhivalija kao i slikovne priloge. Posebno zahvaljujem Božidaru Grgi, nast. muzike u Šibeniku, koji mi je ustupio niz dragocjenih tehničkih podataka o orguljama Sv. Frane u Šibeniku. Jednako dugujem hvalu fra Josipu Soldu, profesoru u Sinju, koji mi je spremno odstupio tekst ugovora o gradnji Nakićevih orgulja u Zaostrogu, na koji me je upozorio, kao i na različitim vrijednim informacijama.

[2] Ivan Kukuljević Sakcinski, Slovnik umjetnikah Jugoslovenskih, Zagreb 1858, pag. 319–20. – Sravnio sam slijedeću literaturu koju navodi Kukuljević: Moschini Giannantoni, Guida per la citta di Venezia, Venezia 1815, Vol. I (p. 7, 66–7, 576, 657), Vol. II (p. 131–2, 320–1); Gliubich Simeone di Città Vecchia, Dizionario Biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Vienna 1856, p. 222; Dandolo G., La caduta di Venezia, Appendice da Giuseppe Ferrari-Cupilli, Venezia 1857, p. 307; Lichtenthal P., Dizionario e Bibliografia della Musica, Milano 1826, Vol. II, p. 88. – Nisam uspio doći do slijedećih djela, a koja navodi Kukuljević: De Boni, Biografia degli Artisti; Descrizione... di S. Giustina di Padova, Padova 1741; Neugebauer, Die Südslaven, p. 174; L'Artista Dalmato, Lunario Zaratino 1855, p. 31.

[3] Constant Wurzbach, Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich, Wien 1869, p. 5–6.

Znatan korak naprijed značio je vrijedan prilog don Frane Bulića.[4] Bulić je kao konzervator za Dalmaciju imao dužnost da za I svjetskog rata sabere podatke o vrijednim starim orguljama svoga područja, kako bi se sprovela zaštita instrumenata spomeničke vrijednosti od rekvizicije kovnih svirala u ratne svrhe. Podaci koje je tako prikupio i publicirao (1918) polazna su tačka za studij povijesti orguljarstva u Dalmaciji. Tako smo dobili prve konkretnije podatke o Nakićevim orguljama na našem terenu. Vrlo je vrijedno što se Bulić osvrtao i na arhivske podatke kao dokazala autentičnosti orgulja, koji su dragocjeni doprinos poznavanju Nakićeve djelatnosti u našim stranama. Premda su neke Bulićeve atribucije poslije pale, on je izvršio pionirski posao, što mu valja zahvalno priznati. Svi kasniji naši i strani autori, kada govore o Nakićevim djelima na našem području, oslanjaju se na Bulića. U pogledu biografskih podataka Bulić nije doprinio ništa novo, oslanja se isključivo na ranije autore (Kukuljević, Ljubić, Zlatović i još koji).

Prve sigurne datume i podatke iz Nakićeve biografije iznio je Petar Kolendić (1921),[5] kada je u arhivu Šibenske biskupije našao šest spisa iz najvažnijeg razdoblja Nakićeva života. Tada smo napokon saznali kada je Nakić rođen te kada i kojim načinom je izašao iz samostana i postao svjetovnim svećenikom. Također smo saznali zašto je postao redovnikom i kada je položio zavjete.

Nakon Bulića i Kolendića nastaje zastoj, i u našoj literaturi malo što je pridošlo. Svi naši kasniji autori oslanjaju se na gornju trojicu.[6]

Posve neočekivano došli smo do neobično važnih podataka o porijeklu Nakićevih naučno-tehničkih dostignuća, njihovoj naučnoj podlozi kao i o nekim Nakićevim tehničkim prinovama. Josip Mantuani,[7] obrađujući život i rad znamenitog slovenskog graditelja orgulja 18. stoljeća Franca Ksavera Križmana našao je i u izvacima iznio vlastoručni Križmanov spis (zapravo dva), koji je sastavio u povodu vještačenja orgulja ljubljanske stolne crkve (»Crisis«), po kojem se saznalo da je Križman bio Nakićev učenik. Zato su svi podaci Križmanova spisa iz prve ruke.

[4] Frane Bulić, Orgulje glasovitih umjetnika po crkvama u Dalmaciji, Sv. Cecilija, Zagreb 1918, p. 129–133, 161–164. – Pored literature kojom se poslužio Kukuljević, Bulić dodaje: Lago, Memorie sulla Dalmazia I, p. 363–4; Stipan Zlatović, Franovci države Presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb 1888, p. 346. – Ovom prilikom naročito zahvaljujem akademiku dru Cviti Fiskoviću, direktoru Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika u Splitu, koji mi je omogućio studij izvornih materijala koji su služili Buliću pri pisanju navedenog priloga i time izvršiti neke ispravke. Zahvaljujem također i nadstojnicima Samostana u Makarskoj, Sv. Frane u Šibeniku, Sv. Lovre u Šibeniku, Sv. Mihovila u Zadru, te samostana u Zaostrogu, kao i don Ivici Eteroviću u Nerežišću na danim informacijama u pogledu Nakićevih orgulja.

[5] Petar Kolendić, Mesto i godina rođenja don Petra Nakića, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd 1921, I, p. 34–5.

[6] Božidar Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, Zagreb 1922, p. 66–7; Franjo Dugan, Nauk o glasbalima, Zagreb 1944, p. 259; Josip Andreis, Razvoj muzičke umjetnosti u Hrvatskoj (u djelu Andreis–Đurić–Klajn–Cvetko, Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji), Zagreb 1962, p. 71; Anđelko Klobučar, članak u Muzičkoj enciklopediji LZH, Zagreb 1963, II, p. 286.

[7] Josip Mantuani, Frančišek Ksaver Krizman, izdelovalec orgelj, Sv. Cecilija, Zagreb 1926, 1927. i 1928. u brojnim nastavcima.

Valja još spomenuti i A. Matijevića,[8] koji se u posljednje vrijeme svojim vrijednim prilogom iz povijesti orguljarstva Dalmacije usputno dotakao i Nakića, ukazujući na neke zanimljive konstrukcione elemente njegovih orgulja u crkvi sv. Frane u Šibeniku, a u cilju uspoređivanja s orguljama koje su bile predmetom Matijevićeve rasprave. Treba požaliti što Matijević nije stigao nastaviti svoj rad, koji bi sigurno urodio vrijednim plodovima i obogatio skromnu literaturu s područja naše organologije. Bio bi tada sigurno ispravio i neke omaške koje su mu se potkrale.

Najvažniji dalji prilozi o Nakiću dolaze iz strane literature. Na prvom su mjestu važni radovi Renata Lunellija,[9] čiji »Contributu dalmatini« daju ne samo osvrt na mletačku graditeljsku školu i djela te škole u Dalmaciji nego posebno osvjetljuju pojavu i ulogu Nakića u okviru te škole 18/19. stoljeća, kao i prilog njegovih učenika toj školi. Također ima daljih, nama nepoznatih, biografskih podataka o Nakiću.

Još je važnije Lunellijevo djelo »Der Orgelbau in Italien«[10] (izašlo samo na njemačkom jeziku), koje sadrži izvanredno važne podatke o najvažnijem elementu Nakićeve umjetnosti, o kojemu nismo upravo ništa znali, o menzurama Nakićevih svirala. Time nam je jasno predočio izvornost Nakićeva djela, kojeg su principe slijedili i doslovce primjenjivali i njegovi učenici, naročito Callido. Tako smo mogli napokon steći pravu sliku značenja Nakićevih dostignuća i njegove graditeljske umjetnosti, saznavši ujedno do koje mjere njegovi učenici usvajaju principe svoga učitelja i kako ih primjenjuju. Držim da neću pogriješiti, ako smatram da upravo Lunellijevim radovima valja velikim dijelom pripisati zaslugu da je Nakić kao glava mletačke graditeljske škole 18/19. stoljeća zauzeo ono mjesto koje mu u povijesti jednog razdoblja i jedne određene sredine pripada. Lunelli nam je pokazao Nakića kao umjetnika i učitelja poznijih generacija.

Poput Mantuanija, baveći se veličanstvenim Križmanovim djelom u St. Florianu (Austrija), dva su se novija autora indirektno približila i problemu Nakićeve umjetnosti. To su Oskar Eberstaller[11] i Rudolf Quoika.[12] Utvrđujući značenje spomenutog Križmanova djela, navedeni su mu autori jednoglasno odredili mjesto među vrhunskim dostignućima evropske barokne umjetnosti građenja orgulja, odavši time indirektno priznanje vrsnoći Nakićeve škole i njegovih graditeljskih principa.

Premda sam naveo prilično autora koji su se više ili manje osvrtali na Nakićev rad, život i djelo (a kojih bi se našlo još i više u talijanskim publikacijama), mnoga su pitanja ostala i nadalje otvorena i čekaju da ih osvijetlimo, kako će se iz ovog prikaza vidjeti. Treba se nadati da će

[8] Ante Matijević, Neriješeni problem orgulja u šibenskoj katedrali od njena početka do danas, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. III, 1957, p. 467–482.

[9] Renato Lunelli, Contributi dalmatini e sloveni alla rinascita e alla diffusione dell'arte organaria veneziana settecentesca, Archivio veneto 1942, p. 194–213.

[10] Ibid. Der Orgelbau in Italien, Mainz 1956.

[11] Oskar Eberstaller, Orgeln und Orgelbauer in Oesterreich, Graz–Köln 1955.

[12] Rudolf Quoika, Die altösterreichische Orgel, Kassel 1953.

se možda sada obnoviti interes za Nakića i njegovo djelo i da ćemo nadoknaditi, koliko se najviše može, ono što smo tolike decenije propuštali.

U zaleđu dalmatinske obale, u Ravnim Kotarima vjerojatno u selu Buliću, rodio se prije 21. veljače 1694. god. Jurju i Doroteji Nakić sin, koji je na krstu dobio ime Petar.[13] Rečenoga dana krstio je fra Mijo Suknović, tamošnji župnik-franjevac, spomenutog dječaka u crkvi sv. Marije u Podgrebači kraj Skradinskog Velima. Dječaku je kumovao Jerko Bašić.[14] Zbog pomanjkanja svećenika u ona teška vremena neprestanih ratovanja s Turcima, mnoge župe u dalmatinskom zaleđu (Ravni kotari, Zagora) nalaze se u rukama franjevaca, koji tamo vrše pastorizaciju. Franjevačka provincija Presv. Otkupitelja držala je u Dalmaciji u ono vrijeme mnoge samostane na potezu od Visovca i Skradina pa do Makarske i Zaostroga.[15]

Spomenuta potvrda o Nakićevu krštenju ne sadrži i datum njegova rođenja, a isto tako ni mjesto u kojem se rodio. U pomanjkanju direktnih dokaza Kolendić je pokušao odrediti mjesto rođenja posrednim putem. Pošto izgleda da se nisu sačuvale stare matične knjige bivše župne crkve u Velimu,[16] Kolendić se prihvatio popisa pučanstva onoga kraja iz nešto kasnijeg vremena (od 1727. dalje), pa je našao da je u to vrijeme u onoj okolici Nakića bilo samo u spomenutom selu Bulićima, pa je prema tome zaključio da se ondje rodio i Petar. Dok ne nađemo protivnih dokaza, nema razloga ne prihvatiti Kolendićevo mišljenje. Prema tome Nakić se nije rodio u Kninu ili u njegovoj okolici, kako bilježe svi kasniji historičari od Ljubića do Bulića, a nije se također rodio ni u okolici Splita, kako je mislio Kukuljević.[17]

Porijeklo Nakićeve obitelji također je nejasno, zna se samo da su roditelji bili katolici. Ljubić je prvi iznio, slijedeći možda trag neke usmene predaje koja se još dugo pronosila pošto je Nakić postao slavan, da je Petar potekao iz posve priproste obitelji te da je bio u djetinjstvu skroman čobanin (»umile mandriano«), dodavši da je na paši već kao dijete volio praviti svakakve pučke glazbene instrumente. Ovaj Ljubićev podatak preuzeli su također svi kasniji autori, izuzev Zlatovića.

[13] Bulić (po njemu i Mantuani) zabunom navodi da je Nakić na krstu dobio ime Pavao, o. c., p. 130.

[14] »Exemplum sumptum ex libro Baptisatorum. Die 21 Februarii 1694. Ego Frater Michael Sucnouich Parochus Ecclesiae Sanctae Mariae de Velim baptisaui infantem propagatum ex Georgio Nachich et Dorothea Coniugibus, cui nomen impositum fuit Petrus. – Patrinus fuit Hieronimus Bassich.« (Spisi Skradinske biskupije, Vol. III, fol. 268. – Danas u Arhivu Šibenske biskupije u Šibeniku).

[15] Grga Novak, Prošlost Dalmacije II, Zagreb 1944, p. 271.

[16] Crkva sv. Marije u Podgrebači, u kojoj je Nakić kršten, spadala je tada pod župu Velim. Kasnije je ova župa dokinuta, pa velimska crkva zajedno s crkvom sv. Marije u Podgrebači spada danas pod župu Stankovci (Šibenska biskupija). Selo Bulić, podosta udaljeno od obiju, spada danas pod župu Lišane u istoj biskupiji (Podatak d. V. Jadronja).

[17] Na Knin se pomišljalo vjerojatno samo zato jer je tamo rođen Ivan Nikola Nakić-Vujnović (1763–1805), poznati arhitekta, geometar i matematičar, čija je obitelj valjda obitavala u Kninu pa je Ljubić držao da je odanle porijeklom i Petar Nakić.

Doista nije isključeno da u glasu ove predaje ima i zrno istine. Vrlo snažni umjetnički talenti ispoljuju se obično već zarana, u najranijoj djetinjoj dobi, kao najdraža zabava darovite djece. Analogan slučaj upoznali smo u nedavnoj prošlosti u slučaju kipara Meštrovića, također sina onih strana naše zemlje, koji je prve dokaze svoga talenta ispoljavao još kao pastir.

Naprotiv Zlatović je (1888) prvi i jedini iznio tvrdnju da su Nakići bili »ugledna obitelj kolunela i serdara, koja bijaše dala lijepi broj vrstnih redovnika i odličnih časnika«, ne navodeći pobliže vrela. Kolendić samo dodaje da Nakiće spominju i Kačić i narodna pjesma.

Držimo mogućim oboje. Naime, sve do trećeg decenija 18. stoljeća dalmatinsko zaleđe proživljava svoje mučeničko herojsko doba. Tri velika i dugotrajna rata (17/18. stoljeće) koje je vodila Venecija s Turcima učinili su od zemlje neprestano poprište bojeva, paleža i otimačine. Tome se pridružila i kuga kao i razna druga stradanja. Ne mogavši izdržati težinu i nesigurnost ovakva života, mnoštvo se je naroda iselilo na otoke. Preostali stanovnici bili su primorani braniti svoju grudu i neprestance četovati, jer se tada u tim predjelima nije mogao razlikovao mir od rata.[18] Stoga ne sumnjamo da su u borbama sudjelovali i Nakići i isticali se junaštvima, predvodeći možda kao serdari (vojvode, vojnički poglavice) čete svojih ljudi. Posve je moguće da su neki članovi porodice Nakića bili za ratova i časnici u mletačkoj vojsci, koja se i onako pretežno sastojala iz naših ljudi. Tegobe takva života podjednako su pogađale sve žitelje, djecu i odrasle. Više je nego razumljivo da su i djeca serdara, poput djece siromašnijih seljana, morala već za rana doprinositi svoj dio u općim tegobama i oskudijevanjima teškog života našega naroda u onim graničnim područjima. Tada sigurno nije bilo sramotno po djecu serdara čuvati na paši blago svojih roditelja.

I tako bi vjerojatno uslijed nepovoljnih prilika i Petar Nakić poput svojih predaka sigurno bio krenuo već unaprijed zacrtanim stazama životnog puta, da nije iznenada došlo do radikalna preokreta u njegovu životu. Valjda će za uvijek ostati nejasno kako je do toga došlo da je Nakić u 17. godini života, potpuno nedragovoljno i pod prisilom svoga oca ušao u Franjevački samostan u Šibeniku i postao redovnikom. On je to sam mnogo godina kasnije, želeći napustiti samostan i redovnički život, izjavio pred crkvenim sudom i svjedocima.

Je li zavjet roditelja da će sina posvetiti bogu – kako se nekada češće dešavalo – odlučio o sudbini dječaka ili je možda domaći župnik-franjevac rano uočio izvanrednu bistrinu dječaka, njegove velike sposobnosti i sklonuo oca da autoritativno odredi sinu put u sigurniju budućnost nego li je tada bila ona njegove obitelji na granici, to ne znamo. Darovitom i ambicioznom sinu iz puka u tadašnjem klasnom društvu preostajala su samo dva životna puta kojima se mogao dovinuti časti i priznanja: crkva i vojska. Mnogi od naših najjačih duhova odabrali su onaj prvi put, koji ih je pod zaštitom Crkve najlakše dovodio do znanja,

[18] Novak, o. c.

obrazovanosti i nauke, a često i do vrlo visokih časti. I bila je sreća u izvjesnom smislu da je Nakić, premda nedragovoljno, pošao ovim putem i s vremenom stupio na polje nauke, te postao upravo ono što je od rođenja bilo usađeno u njegovim sposobnostima. Za Nakićeva života prilike u domovini nisu bile povoljne, pa on vjerojatno nikako ne bi bio mogao postići nekim drugim načinom ono što je tada postigao.

I tako se desilo da je 4. studena 1712. Petar Nakić u svojoj sedamnaestoj godini ušao u Franjevački samostan sv. Lovre u Šibeniku i spomenutoga dana obukao redovničko odijelo, primivši ime Pavao. Ovo je ujedno drugi posve siguran datum u tami Nakićeve biografije.[19]

Možda je najvažnije razdoblje u Nakićevu životu ono između 1713. i 1729, o kojemu dosta malo znamo. Godine su to koje je proveo u učenju i naukovanju, u kojima je s jedne strane stekao potpunu duhovničku izobrazbu, a s druge je strane u to vrijeme stekao i svoja teoretska i praktična znanja u umijeću gradnje orgulja. Jer kada ga idući put susrećemo u svijetlu povijesnih činjenica, Nakić je tada već potpuno izgrađeni orguljarski majstor, čije je vrijeme naukovanja već daleko iza njega. Tih 16 godina Nakićeva života možemo obilježiti kao godine sreće i patnji. Sreće, jer je u tome razdoblju ušao u svijet nauke i prednosti naučnih saznanja, sreću novih spoznaja i otkrića, bogatstvo prave naučne izgradnje, a patnji jer mu je dušu razdirao sve dublji jaz između nametnute mu sudbine i želje za samostalnošću i slobodom, o kojoj će ovisiti njegov dalji životni put. Predstojale su mučne godine borbe, o kojem će ishodu konačno ovisiti da li će negdje u dalmatinskoj zabiti propasti i pustiti da mu sposobnosti zakržljaju ili će pobijediti i predati se stvaralačkom radu. Pobijedio je.

Pokušajmo rekonstruirati Nakićevo naukovanje.[20]

U starini, često i po više godina prije novicijata, djeca bi se primala u samostane, u njima živjela i tu bi kao u nekoj školi (kojih tada drugdje nije bilo) pod vodstvom lektora učila ponajprije potrebita osnovna znanja, a zatim i tzv. gramatiku, što bi u stegnutom obliku odgovaralo nižim razredima nekadašnje gimnazije. Najvažnije su discipline bile latinski i talijanski, a učio se također i hrvatski jezik. Poslije toga djeca bi bila pripuštena dosta strogom ispitu pred provincijalom, a oni koji

[19] Ovaj sam dragocjeni podatak našao ubilježen u velikoj rukopisnoj knjizi knjižnice Samostana sv. Lovre u Šibeniku, koja nosi naslov: »Liber Archivalis in Quo De Origine Provinciae Bosnae Argentinae, Quae olim Vicaria, demum Provincia nuncupata, Ac de praeclare gestis in et extram eam, a Fratribus Minoris Ordinis S. P. Francisci 1747.« U knjizi najprije ima kraćih podataka iz povijesti reda, a zatim slijede podaci o redovnicima raznih samostana iste provincije. Na str. 82, koja nosi naslov »Anno Domini 1713. Provincialis Petri Pastinovich Anno 3°«, (dakle u trećoj godini provincijalata Petra Pastinovića) piše: »Sibenici 1712., die 4 Novembris. Pro clericis sequentes induti... Frater Paulus Nachich.« Netko je sa strane kasnije dodao »factus petrinus Venetiis« (u Veneciji postao svjetovnim svećenikom). Opreka godina 1712. i 1713. nastala je sigurno tako, jer se računanje godina provincijalata očito nije poklapalo s računanjem kalendarske godine, nego je započinjalo prije, u predašnjoj godini.

[20] Informacije o redovničkom uzgoju zahvaljujem fra Josipu Soldu kao i dr Marijanu Žugaju, provincijalu oo. konventualaca.

bi ispit položili primili bi se u novicijat. Moguće je da je i Nakić izvjesno vrijeme ovako proveo u nekom od franjevačkih samostana provincije Presv. Otkupitelja, ali je isto tako moguće da je neka osnovna znanja dobio i izvan samostanskog kruga, od svog domaćeg župnika-franjevca. Došavši, naime, krajem 1712. u Šibenik, on je morao posjedovati već prilično predznanje, jer inače ne bi već za samih pet mjeseci bio zaređen.

Novicijat je obično trajao godinu dana, ali ima dokaza da je u starini u pojedinim slučajevima trajao i kraće. U novicijatu se uče prvenstveno discipline koje će novaka pripraviti za budući redovnički život (askeza, liturgika, crkveno pjevanje i sl.), ali bi se nastavljalo i njegovo opće obrazovanje. Godina novicijata priučavanje je na život u samostanu, pa se u tom razdoblju novak iskušava i promatra ima li sposobnosti i sklonosti redovničkom životu. Novicijat svršava polaganjem zavjeta, koji se vidljivo obilježuje tonzurom (postrig).

Kolendić kaže da je Nakić već 1. travnja 1713. primio tonzuru (tj. položio vječni zavjet) kao i četiri niža reda, ali ne navodi odakle mu podaci. Datum primanja tonzure sigurno će biti ispravan, premda preuranjen (ovu je godinu naveo sam Nakić kao godinu polaganja zavjeta), ali nikako nije vjerojatno da bi Nakić istovremeno primio i četiri niža reda, koja se dobivaju tek iza svršene filozofije, tj. tri godine kasnije.

Tri godine filozofije, koje slijede iza novicijata, po gradivu koje se uči odgovarale bi nekadašnjim razredima više gimnazije. Tu se osim filozofije učila matematika, geometrija, fizika, klasici i retorika, a također i nešto muzike. Tada je Nakić prvi put u životu došao u dodir s divnim svijetom matematike, za koju je disciplinu posjedovao natprosječnih sposobnosti i za koju se vjerojatno tada u njemu probudio najživlji interes.

S druge strane urođena sklonost tvorenju svirala, Nakićev muzikalni i konstruktorski dar morali su ga već tada dovesti u prisni dodir sa samostanskim orguljama, koje su u crkvi sv. Lovre postojale već otprije i sigurno često bile potrebne popravaka (pošto je samostan tek 1727. nabavio nove orgulje, koje je izradio orguljar Moysè). Od prirode okretna duha i urođena smisla za mehaniku, Nakić je vjerojatno vrlo brzo shvatio principe po kojima orgulje funkcioniraju, pa je tako već za rana naučio otklanjati manje kvarove koji bi se pojavili u instrumentu. Mora da se je tada u njemu javio duboki interes za orgulje i rodila želja da uči gradnju.

Studij teologije zadnji je stupanj redovite svećeničke izobrazbe i trajao je četiri godine. Sposobnije bi slali na studij u Italiju, iako je Šibenik 1699. postao učilište filozofije a 1714. osnovana je i teologija (koja je privremeno bilo 1717. premještena u Split).[21] Premda je 1716. tj. godine

[21] Zlatović, (o. c.) tvrdi da je Nakić polazio novicijat u Visovcu a filozofiju u Šibeniku, što preuzima i Bulić, a po njemu i svi ostali. U novije vrijeme dr T. Velenić piše da je Nakića neki »franjevac poveo sa sobom u Samostan Dobri u Splitu. Tu je dječak počeo učiti i vremenom postao svećenik« (Velenić, Košljun – kulturno povijesni prikaz, 1966, p. 89.) – Wurzbach (o. c.) kaže da je netko Nakića direktno doveo u Veneciju u Samostan della Vigna, gdje su ga fratri prigrlili i školovali, pa je tu napokon Nakić ušao u red. Koliki nesporazumi!

kada je Nakić vjerojatno svršio filozofiju, postojala nedavno osnovana teologija u Šibeniku, svi biografi hoće da je Nakić teologiju studirao u Veneciji, u Samostanu s. Francesco della Vigna, što možemo kao vjerojatno prihvatiti. Svakako u tom samostanu nalazimo Nakića još 1729, tj. u vrijeme njegova procesa.

Osim studija teologije odlazak u Veneciju mogao je imati i posve praktičan cilj: upućivanje mladog redovnika u nekoj od mletačkih radionica orgulja u osnovna znanja potrebno za popravljanje orgulja. Ovakvih radionica u tadašnjoj Dalmaciji nije bilo pa je za svaki veći popravak valjalo pozivati meštra iz Italije, što je bilo tegotno i skupo. Stoga je Nakićeva želja da izuči nešto orguljarstva njegovim glavarima mogla biti samo dobrodošla i draga, jer je zaista odgovarala tadašnjim potrebama u Dalmaciji.

U Veneciji, u neposrednoj blizini Samostana della Vigna, kod crkve S. Giovanni in Bragora, nalazila se orguljarska radionica meštra G. B. Piaggije ili Piazze (bila je između Rive degli Schiavonni, Rio di Ca di Dio i Rio della Pietà). Biografi hoće da je u tog Piaggije Nakić izučio orguljarski zanat. Unatoč mišljenja da je Piaggia bio »vrijedan za njegovo doba graditelj « (Bulić) ili »čuven graditelj« (Klobučar), nije poznato nijedno značajnije djelo toga majstora, pa ima razloga vjerovati da je bio samo običan meštar prosječne vrijednosti.[22] Kod njega je Nakić upoznao tehnologiju procesa izgradnje orgulja, kako svirala tako i svih ostalih dijelova, te obradu različitih materijala. Ali ono pravo umijeće, po kojemu graditelj postaje umjetnik i koje je upravo Nakić u ranim godinama u najvećoj mjeri dostigao, mogao je naučiti jedino u radionici nekog velemajstora, ali kakva u vrijeme njegova naukovanja u Italiji (ili bar u sjevernoj) nije bilo. Doduše, od suvremenika bio je veoma značajan umjetnik Azzolino della Ciaja (1671–1755), ali ovaj je tek 1738. postavio svoje divne i tako neobično zanimljive orgulje u Pisi, dakle u vrijeme kada je Nakić već bio znamenit zbog orgulja postavljenih 1735. god. u bazilici S. Giustine u Padovi. Zbog toga Ciaja kao njegov učitelj teško dolazi u obzir. Slavna tradicija mletačke stare graditeljske škole u to vrijeme zaista nije imala nijednog iole značajnijeg reprezentanta.

Nakon 1720, kada je Nakić vjerojatno završio studij teologije, nedostaju za daljih devet godina bilo kakva uporišta po kojima bismo mogli zaključiti što je Nakić radio. Držimo da su to bile godine njegova najintenzivnijeg bavljenja teoretskim spisima o gradnji orgulja kao i eksperimentiranja, jer se pouzdano zna da je najtemeljitije proučavao svu znanstvenu literaturu o tome predmetu. Isto tako sigurno se je bavio temeljitim proučavanjem brojnih djela znamenitih starih graditelja orgulja, kojih je bilo mnogo u Veneciji i po gradovima sjeverne Italije. Jer teško da je imao što naučiti u radionicama suvremenika, kako smo već spomenuli, ali je posve sigurno da nije nikada pošao preko

[22] Lunelli (Contributi, p. 197) zna o Piaggiju da je 1746. popravljao orgulje u Castelcucco d'Asolo (Treviso), da je načinio ugovor za gradnju orgulja u Bressanone i da je 1750. izgradio nove orgulje u Ampezzu.

Alpa da upozna tamošnje graditeljstvo, tako iz temelja oprečno načinu kojim grade Talijani. Da je Nakić ikada bio izvan zemlje i da je dolazio u dodir sa znamenitim graditeljima svoga vremena, mi bismo tragove njihovih dostignuća sigurno otkrili u njegovim djelima. Njih, međutim nema.

Da je Nakić najmarljivije proučavao teoretske spise, svjedoči njegov učenik F. Ks. Križman. U jednom svome spisu on doslovce kaže: »Dodajem da sam ovaj svoj spis (»Crisis«) sastavio prema pravilima koje je izveo iz najskrovitijih tajni matematike, objasnio i pouzdano prikazao otac Claudius Franciscus Milliet Dechales D. I. u IV svesku svojeg »Svijeta matematike«. Kada bi ih bili naši današnji orguljari čitali i njih se pridržavali kao što ih se pridržavao i čitao časni gospodin Petar Nachini svjetovni svećenik, rođeni mletački grof, koji je umro prije nekoliko mjeseci, ne bismo posvuda gledali tolika nevješta i bezvrijedna djela.«[23] Ovo nam je svjedočanstvo neobično dragocjeno, jer nam odaje izvor odakle je Nakić crpio svoja stručna znanja koja su mu pomogla da dostigne onu zamjernu visinu znalaštva u građenju orgulja. Dakle, samo intenzivan studij stručnih matematičko-fizikalnih djela omogučio je Nakiću da pronikne do u srž tajni izgradnje orgulja, što ne bi bio naučio ni kod Piaggije a ni kod drugih sličnih. Također je sada razumljivo zašto se već rano stao pronositi glas o Nakiću kao izvrsnu matematičaru i mehaniku.[24]

Ipak, ono što Nakić nije mogao naučiti od suvremenika naučio je od znamenitih predšasnika. U gornjoj Italiji bilo je još tada mnogo djela znamenitih graditelja porodice Antegnati, kao i E. Gasparinija (1623–1706), porijeklom Nijemca. Od ovog potonjeg (živio je gotovo pola stoljeća u Italiji i ostavio znamenitih djela) Nakić je preuzeo izgradnju zračnica s pomicaljkama, široke menzure svirala Principala i možda još koju pojedinost. Na Gasparinijevim orguljama oduševljavao je Nakića onaj znameniti obli, srebrenasti zvuk koji će postati baza divne zvučnosti Nakićevih orgulja. Naprotiv, na djelima Antegnatijevih, naročito onima Costanza Antegnatija (1549–1608 ?), upoznao je Nakić iz prve ruke graditeljsku tehniku slavne stare talijanske škole, naročito zvuk njihovih

[23] »Unum addo; meam hanc Crisim confectam esse secundum regulas quas P. Claudius Franciscus Milliet Dechales S. J. Tom. IV sui Mundi Mathematici, ex peritioribus Matheseos arcanis depromptas, dilucide tradit, solideque demonstrat. Has si legerent et tenerent nostri aevi organifices, quemadmodum et legit et tenuit R. quidam D. Petrus Nachini Presbyter saecularis, natus Comes Venetus, paucas ante menses denatus; non esset equidem videre tot opera adeo rudia naucique.« (Mantuani, o. c., Sv. Cecilija 1926, p. 225) – Učeni isusovac C. F. Milliet Dechales, r. u Cambreu, izdao je 1674. djelo Mundus Mathematicus u IV svezaka. U četvrtom svesku, § 13–19 XXII traktata, govori o muzici i orguljarstvu. – Bilo bi zanimljivo ispitati u knjižnici Samostana della Vigna u Veneciji koliko je bilo literature o matematici, fizici i orguljarstvu, nabavljene prije 1729, tj. prije Nakićeva izlaska iz reda. Tada bismo stekli još potpuniju sliku kakvim se je studijama Nakić bavio.

[24] »Celebre matematico Dalmatino«, kaže se u računima crkve u Nerežišću; »Vir matheseos peritissimmus«, kaže o njemu Križman.

uže menzuriranih Principala, koji su u visinama Nakiću tako odgovarali, kao i običaj podjele glavnih registara u dvije polovine (tzv. »spezzata«).

Ali napredovanjem u nauci zaoštravala se kriza u Nakićevu životu. Teško da je gvardijan samostana u Šibeniku, Nakićev pretpostavljeni, shvaćao zašto Nakiću treba Venecija i Italija, zašto mu treba još dalje studirati kad je već dostatno bio izučio popravljati i graditi orgulje. Redu nije trebao orguljarski velemajstor, nego bi i običan orguljarski majstor mogao posvema zadovoljavati domaće potrebe. K tome Nakić je bio i redovnik, trebalo je dakle da udovoljava svojim redovničkim propisima i dužnostima, da živi životom na koji se obavezao zavjetom i kojega ga nije mogao osloboditi ni najdobrohotniji gvardijan, jer su zakoni reda iznad pojedinaca. Vezan zavjetom Nakić nije smio, nije mogao uskratiti posluh svom starješini, nije mogao tražiti da ga on dovijeka oslobodi dužnosti, koje su samo sapinjale njegov duh i priječile ga da vrši dalja istraživanja i da se udubljuje u probleme orguljarstva, koje je načeo. Trebalo je zato naći radikalan izlaz ili se pokoriti.

I tako se desilo da je Nakić vidio jedini izlaz u odlasku iz reda, da postane svjetovnim svećenikom. Ovo je mogao postići samo tako ako ishodi da mu Sv. Stolica poništi položene redovničke zavjete, za što je u mletačkoj Nuncijaturi valjalo povesti proces.

Pred nama su spisi procesa u ovjerovljenu prijepisu, kako su se sačuvali u arhivu Skradinske biskupije.[25] Rasprava se vodila u Apostolskoj nuncijaturi u Veneciji pred Virgilijem Giannottijem, doktorom obiju prava i izabranim sucem. Pošto sudu, unatoč poslanih i »na vrata pribitih« propisanih poziva, gvardijan Samostana sv. Lovre u Šibeniku, kao Nakićev pretpostavljeni, nije pristupio, zamjenjivao ga je Pietro Colli, odvjetnik Apostolske nuncijature. Brat Pavao (tj. Petar) Nakić lično je pristupao, a branio ga je odvjetnik Mazzini. Sve pojedinosti sudovanja nisu poznate, ali se prema odluci vidi da je Nakić zatražio da se ponište zavjeti koje je 1713. položio, jer ih je položio pod prisilom i od straha pred vlastitim ocem.[26] Prinijevši dokaze i uz svjedoke, Nakić se morao zakleti da nije nikada, u sebi niti javno, pristajao uz položeni zavjet.[27] Konačno je sudac, na temelju odluka Tridentinskog koncila, proglasio položene zavjete nevaljalima i dozvolio bratu Pavlu da svuče habit i postane svjetovnim svećenikom te da nosi opet svoje staro krsno

[25] Spisi Skradinske biskupije (v. bilj. 14). – Spisi nose naslov »Carte scritte in tutto Numero 6 de molto Reverendo Padre Frà Paolo Nachich Minor Osservanzie, ed ora Sacerdote Secolare col nome di Reverendo Don Pietro Nachich« (Vol. III fol. 266–272).

[26] »... intentantem nullitatem suae assertae Professionis alias per ipsum in Venerando Convenutu Sancti Laurentii eiusdem Civitatis Sibenicensis in Serenissimo Dominio Venetiarum existentis, ac eiusdem Ordinis et Prouinciae de anno 1713 per uim et metum cadentem in uirum constantem a praefato eius Genitore incussum emissum ...« (ibid., fol. 268).

[27] »...praestito prius per dictum Fratrem Paulum Nachich Iuramento, quod nullo unquam tempore assertam eius Professionem, nec tacite, nec expresse ratificauerit ...« (ibid., fol. 269).

ime. Od sada na dalje Nakić se imao pokoravati svom nadležnom biskupu, a to je bio skradinski biskup Tomašević. Opomenuvši na kraju Nakića da ubuduće u svijetu živi časno i pošteno, pružajući dobar primjer kako dolikuje redovniku, sudac je odredio da se Nakić suspendira od vršenja svećeničkih čina tako dugo dok ne bude mogao dokazati svome biskupu da posjeduje dostatan imutak ili neki drugi osigurani dohodak od crkvene službe, od kojeg će moći živjeti.

Ova odluka donesena je 16. veljače 1729. Već 11. ožujka iste godine dobiva Nakić darovnicom neki posjed u Noventi Vičentinskoj blizu Castagnare, a darovao mu ga je neki prijatelj, svećenik Bartolomeo Peretti iz Vicenze. Posjed je vrijedio 100 dukata i odbacivao je 40 dukata godišnje rente, što je bilo dovoljno za skroman život. Peretti izričito kaže da rečeni posjed daruje svom voljenom prijatelju (suo cordialissimo amico) na doživotno uživanje s time da se isti posjed opet vrati prvašnjem vlasniku ili njegovim nasljednicima u slučaju ako časni otac Pavao (Nakić) ipak ne bi dobio dozvole da postane svjetovni svećenik ili ako isti umre ili pak dobije neki drugi beneficij jednake vrijednosti.[28]

Već idućeg dana (12. ožujka) Nakić ponovno stupa pred suca Giannottija, ponovno polaže zakletvu da je bez svoje privole postao redovnikom i tek tada biva konačno odriješen redovničkih zavjeta.[29]

Tada (17. ožujka) Nakić piše vlastoručno pismo svom nadležnom biskupu (sl. 1), šalje mu sve svoje dokumente i sudske presude kao i dokazalo da posjeduje dovoljno imutka, te moli biskupa da što prije izda potrebitu dozvolu, kako bi opet mogao vršiti svećeničke čine. Skradinski biskup Nikola Tomašević (1729–1732) sve je ovo učinio i odobrio, kako se vidi iz posljednjeg priloga od 2. travnja iste godine.[30]

Tako je Nakić dobio najtežu bitku svoga života. Otada je njegov životni put posvećen isključivo stvaralaštvu, kojega će se grandiozni rezultati ubrzo vidjeti.

Žalimo da nam nije nešto više poznato o don Bartolu Perettiju, koji je dao Nakiću toliko podrške i poput pravog prijatelja nije u presudnom času zakazao. On će dalje podržavati Nakića do njegova potpunog osamostaljenja. Izašavši iz samostana, Nakić pored dohotka od darovane zemlje nije imao nikakve vlastite gotovine kojom bi bio mogao otvoriti radionicu i snabdjeti se potrebnim. I opet se javlja Peretti, koji je u zajednici s Giovannnijem Pierantonijem i Nakićem kao trećim članom osnovao nešto poput društva za gradnju orgulja (u listopadu iste godine). Ali već doskora, početkom 1730, pošto je izgradio četiri orgulje, Nakić se oslobađa i ovih obaveza, pa je društvo prestalo postojati.[31]

Kako je nemoguće zamisliti da bi Nakić odmah prvih mjeseci svoje samostalnosti mogao primiti tolike narudžbe i izgraditi toliki broj orgulja, može se pretpostaviti da je Nakić već prije, još kao redovnik Samo-

[28] Ibid., fol. 270–271.
[29] Ibid., fol. 271.
[30] Ibid., fol. 272.
[31] Lunelli, Der Orgelbau, p. 124.

stana della Vigna, vodio radionicu (u sklopu samostana?), imao lijep broj pomoćnika i već u početku bio rado tražen. To znači da je Nakić već mnogo prije morao položiti svoj majstorski ispit i steći pravo držati radionicu i pomoćnike, pa makar radionica nije mogla njemu kao redovniku pripadati, jer nije smio imati privatnoga vlasništva. Sada, izašavši iz samostana, imao je kadar pomoćnika koje je sam školovao, pa je i produkcija odmah u početku bila znatna.

Čini se da je prvo što opet čujemo o Nakiću gradnja orgulja u S. Giustiniju u Padovi, njegova najvećeg djela.

Padova, znameniti kulturni centar gornje Italije, obilovala je još od davnine krasnim orguljama. Gradili su ih najslavniji graditelji Italije. Od osobita je značenja po Nakićevu umjetnost bilo to da je u Padovi živio i stvarao više od trideset godina Eugenio Gasparini, koji je u Padovi ostavio mnoge znamenite instrumente. U crkvi S. Giustine bio je Nakićev neposredni predšasnik i izgradio je za nju dvoje orgulje, velike od 32 registra (1681) i manje od 16 registara (1679). Velike su imale dva manuala, što je bila rijetkost u Italiji i zapravo se kosilo s njezinim orguljarskim tradicijama. Gasparinijeve orgulje trebale su s vremenom popravaka, koje su dosta slabo izvršili neki, inače poznati orguljari. Kad ovi nisu nikako mogli instrumente staviti u red, bude pozvan Nakić iz Venecije da ih uredi (1734). Nakić je svoj posao dobro obavio, imajući tako prilike da temeljito prostudira znamenito Gasparinijevo djelo. Čini se da je Nakić tom prilikom utvrdio da su orgulje prije od nestručnih zahvata dosta stradala i da bi bilo najbolje da se izgrade nove, jer je već iduće godine dobio narudžbu da za istu crkvu izradi velike orgulje od 40 registara, djelo koje će mu pronijeti Italijom slavu.[32] Glavni dio orgulja (Hauptwerk) imao je 28 registara, a tzv. pozitiv 12 registara. Jer su orgulje imale dva manuala, registri pozitiva bili su smješteni u drugom manualu, kako je običaj kod višemanualnih orgulja. Od spomenutih 40 registara cijelih orgulja tzv. zvučećih bilo je samo 36, a ostala četiri »registra« bile su Campanelle (zvončići), Tamburo (bubanj), Uccelletti (cvrkut ptičica) i kolektiv Tiratutti (o čemu kasnije). Prema tome neispravno se neki put piše da su u ovim orguljama bile »ugrađene još jedne manje orgulje« (kako se to neki put laički krivo tumači), nego se tu radi o normalnoj pojavi diobe registara na »Werk« i »Positiv«.

Doskora je Nakić za S. Giustinu izradio još jedne manje orgulje od 20 registara, jer je u Italiji bio običaj da se u velikim crkvama, pod lukovima iznad glavnog oltara, smjesti po više orgulja raznih veličina. Više godina poslije Nakić je takvo veledjelo izveo i opet u Padovi, u bazilici sv. Antuna Padovanskoga, gdje je postavio 4 orgulje. No orgulje

[32] Lunelli, ibid., p. 122 dalje. – Dispozicija ovih orgulja, kako je donosi Dugan (o. c., p. 261) ne poklapa se u svemu s Lunellijevom, a ima i očitih pogrešaka. Na jednom mjestu (p. 259) Dugan kaže da su orgulje imale 50 registara (umjesto 40), dok na drugom mjestu, navodeći dispoziciju, ima samo 38 registara (p. 261–2). Podaci Kukuljevića (koje vjerno prenosi i Bulić) u tolikoj su mjeri netačni da moramo vjerovati da su pomutnjom ušli u članak (v. Bulić, o. c., p. 130, b. 8).

u S. Giustini ostale su majstoru njegovo najdraže djelo, koje je on do kraja života nadgledao i popravljao, a iza njega njegovi učenici, najprije Dazzi, pa kasnije Callido. Ovo veliko i znamenito djelo konačno je ipak propalo uslijed udara munje 1926. god.

Pored triumfa u S. Giustini Nakić ipak i dalje ostaje u Veneciji, tamo živi i radi sve do kraja. S vremenom sve češće srećemo da se naziva Nachini ili Nanchini, iako se sve do zadnjih njegovih dana javlja i izvorni oblik njegova imena. Očito nacionalni momenti tu nisu mogli igrati uloge, nego više nezgoda s talijanskim pravopisom. Potalijančivanje i postavljanje pitanja Nakićeve nacionalne pripadnosti djelo je buđenja talijanskog nacionalnog pitanja u 19. stoljeću.

Razvivši nevjerojatno bogatu produktivnost, Nakić stalno živi u Veneciji i napušta je jedino radi poslovnih razloga (ugovarajne poslova, postavljanje orgulja), što se sve odigravalo u pokrajinama gornje Italije i u Jadranskom bazenu, u pokrajinama mletačke dominacije. Nakić nikada nije izašao iz okvira Italije ili Dalmacije. U Dalmaciju je navraćao u više navrata, kako znamo iz arhivskih dokumenata.

Nakić se zadnjih godina života povlači od aktivnosti, ne postavlja više sam svoje orgulje nego šalje učenika Dazzija, a prepušta mu i vođenje radionice kao i primanje ugovorenih novaca, dakle cjelokupno poslovanje. Drži se da se to zbilo nakon 1726. god.

Začudo je smrt toga slavnog čovjeka zastrta posvemašnjom tamom. Kukuljević je držao da je majstor umro »po svoj prilici 1760.«. Križman, pišući svoj već spomenuti spis o vještačenju orgulja u Ljubljani kaže (1762!) da je Nakić pred kratko vrijeme umro.[33] No Nakić je 1760. živ i postavlja u okolici Recanatija šest orgulja. Doduše saznajemo da ga je 1761. pogodila teška bolest (kap?), o kojoj je glas morao doprijeti i do Križmana (dakako iskrivljen), pa je on bio uvjeren da je Nakić umro.[34] Međutim Nakić se ipak oporavio, jer još 1765. vrši u Feltreu vještačenje novopostavljenih orgulja, o čemu svjedoči njegovo vlastoručno pismo.[35]

Gotovo svi biografi spominju da je Nakić pod kraj života povučeno živio na svom dobru u Coneglianu i da je bio bogat. No sve Lunellijeve potrage da u Congelianu ili njegovoj okolici uđe u trag majstorovu posljednjem boravištu ostale su bez ikakva rezultata. Nigdje se nije mogao naći ni najmanji podatak da je Nakić tamo ikada živio ili umro, ili da je posjedovao neke nekretnine. Lunelli s pravom kaže da je upravo nemoguće zamisliti da bi čovjek koji je postigao toliku slavu i imutak umro, a da u kraju gdje se to zbilo ne bi ostao ni najneznatniji trag iza njega.[36]

[33] V. bilj. 23.

[34] Godinu 1761. kao godinu Nakićeve smrti, prema Križmanu, naveo je i A. Vidaković u Muzičkoj enciklopediji II, Zagreb 1963, p. 352, što je dakako krivo.

[35] Lunelli, Contributi, p. 203. dalje.

[36] Bude li netko imao prilike i volje tragati za Nakićevim boravištem, možda mu kao dalje uporište može poslužiti: a) zemlja u Noventi Vičentinskoj, koju mu je darovao Peretti, b) »Villa Corno sotto Rosacis«, koju Nakić spominje 1738, kao svoje

Tako još ne znamo gdje i kada je Nakić preminuo, ni gdje je ukopan, ali zbilo se je to iza 1765. god.

Stalno se ističe da je Nakić ostavio do 500 djela, ali nitko ne navodi na čemu se osniva taj podatak. Pokušat ćemo radi kontrole bar približno izračunati Nakićevu produkciju, i to pomoću poznatih signiranih opusa. I ove rezultate moramo primiti s rezervom, jer je Lunelli dokazao u nekoliko slučajeva da su signature također nepouzdane. Desilo se, naime, u par navrata da su dva instrumenta nosila isti broj a nastala su u različito, često prilično udaljeno vrijeme.

Posljednji poznati signirani opus bile su orgulje sv. Filipa Nerija u Splitu (op. 305 iz 1756). Ako uzmemo 1729. godinu kao početnu, dobivamo raspon od 27 godina, u koje je vrijeme Nakić izveo 305 opusa. Tada bi prosječna produkcija jedne godine iznosila oko 11,3 djela. Ako pak uzmemo da je Nakić prestao raditi 1762, što znači ukupno 33 godine njegova rada, pomnoženo sa 11,3 daje okruglo 370 radova a ne 500. Međutim i broj od 370 radova za ono je vrijeme upravo neshvatljivo golem, uzme li se u obzir da tada još nije bilo nikakve mehanizacije, nije bilo specijaliziranih tvornica koje bi izrađivale pojedine dijelove i gotove isporučivale orguljarima, kao što je slučaj danas, pa se je sve moralo rukom izrađivati. Uz ovakve uvjete proizvesti godišnje više od 11 orgulja nevjerojatna je produktivnost, koja pretpostavlja veliki pogon, neku vrst tvornice s nizom radiona i s velikim brojem radnika i odličnih vještaka-suradnika. Stoga upravo začuđuje da se nigdje ne nalazi spomen o toj radionici, njezinu smještaju ili poslovanju.

Svoju umjetničku baštinu Nakić je ostavio dostojnim rukama svojih učenika Dazzija i Callida, koji je bio pored Križmana bezuvjetno Nakićev najdarovitiji učenik. Nakićeva tvrtka živjela je po toj dvojici dalje, ona je zapravo postojala sve do kraja 19. stoljeća kao tvrtka »Bazzani, successori Nachini e Callido«, kako piše na njihovim instrumentima na Rijeci i u Zadru. Stoga valja kazati nekoliko riječi i o Nakićevim učenicima.

Francesco Dazzi ili Dacci javlja se pedesetih godina.[37] Bio je upravo svestran: kao izvrstan stolar izrađivao je Nakiću kućišta za njegove orgulje, kako se u više navrata spominje u našim izvorima. No Dazzi je bio podjednako izvrstan orguljar, koga Nakić gotovo uvijek uzima sa sobom kad negdje postavlja orgulje. Ovaj posao čini posve samostalno pošto se majstor iza bolesti povukao, a također preuzima vođenje njegove goleme radionice. Kao orguljar je uživao odličan glas.

vlasništvo, kada u ugovoru za gradnju orgulja samostana u Zaostrogu daje materijalnu garanciju svojim gibivim i negibivim imutkom, c) »Villa, moj Casino«, kako 1760. kaže Nakić za svoje boravište u pismu padre Martiniju (v. Lunelli, Contributi, p. 206).

[37] U računima bratovštine Presv. Sakramenta u Nerežišću kaže se da je kućište orgulja izradio u Veneciji Giacomo (!) Daci, što će vjerojatno biti zabuna. – Za ovo kao i za sve podatke o orguljama u Nerežišću v. Ivo Babarović, Orgulje u Nerežišću, Sv. Cecilija 1943, p. 98 i 145.

Smatra se da je Gaetano Callido d'Este bio najbolji i u Italiji najslavniji učenik Nakićev. U toku svog dugog života (1727–1813) izradio je 434 signirana opusa, nastavljajući tako produktivnost Nakićevih radionica. Duž naše obale Lunelli je nabrojio 29 Callidovih djela, no istraživanja će morati pokazati nije li ih bilo i više. Odlika Callidovih djela leži u tome što je vjerno slijedio sve Nakićeve principe, pridržao sve pojedinosti (pa čak i slabosti majstorove), nigdje ne narušujući ravnovjesje sklada kako ga je postavio Nakić. Mjerenja su pokazala da su menzure svirala na dlaku istovjetne menzurama Nakića, a također i svi ostali uređaji orgulja. Sonoritet Callidovih djela uvijek je izvrstan, pa je Callido, obogaćen iskustvom svoga učitelja, već za rana priznavan kao najveći mletački graditelj orgulja 18/19. stoljeća. Lunelli ga s pravom spominje kao »famosissimo organaro veneto«.[38]

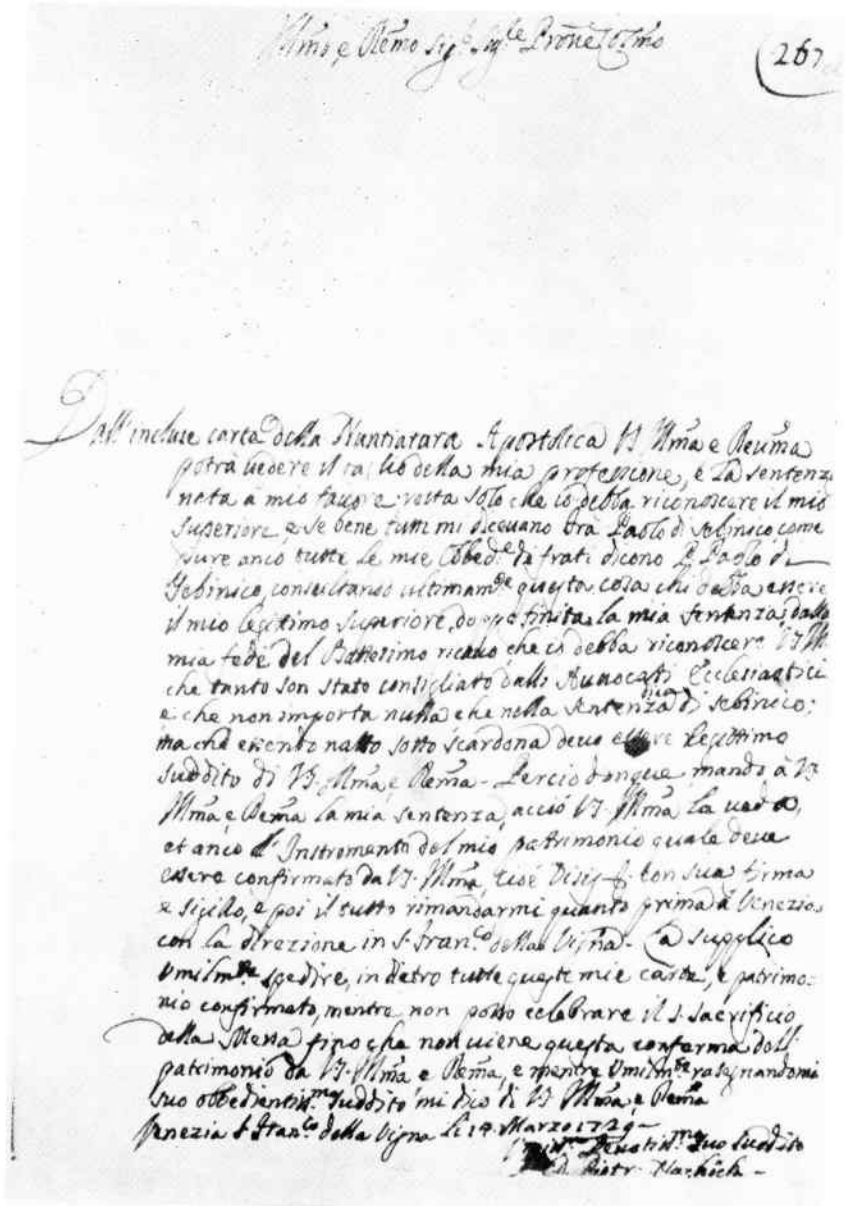
Međutim, najsnažniji i najoriginalniji talenat bio je Franc Ksaver Križman (1726–1795), Slovenac rodom iz Rihenberga (Reifenberg) u Goričkom primorju, čiju je biografiju iznio Mantuani u ovdje spominjanom radu. Najveće Križmanovo djelo, velike orgulje opatije St. Florian u Austriji – orgulje na kojima je sazrijevala Brucknerova umjetnost, ispod kojih se Bruckner dao pokopati – smatraju se ne samo najznačajnijim djelom kasnog baroka Austrije, nego jednim od vrhunskih dostignuća evropskog kasnobaroknog graditeljstva orgulja uopće. »Na području graditeljstva orgulja F. Ks. Križman bio je jedna od najznačajnijih ličnosti. Njegovo stvaralaštvo pokazuje da je bio na vrhuncu tadašnjeg umijeća gradnje orgulja. Njegova nastojanja bila su vazda usmjerena prema onom najvećem, a njegovo umijeće steklo je priznanja suvremenika kao i kasnijih generacija.«[39] R. Quoika obradio je ove orgulje u posebnom prikazu (monografiji), ali se ponovno na njih osvrnuo 1953,[40] pa kaže: »Njegovo je djelo od neslućenog značenja ... doveo je stil mletačke škole, koji je bio započet po Petru Nacchiniju ... do kasnobaroknog vrhunca«. Napokon i Lunelli zapaža da su Križmanove orgulje u St. Florianu sačuvale podosta od karakteristika mletačke škole, dakle Nakićeve umjetnosti, naročito u pogledu izgradnje Ripiena, koji u njemačkom graditeljstvu nije uobičajen.

Međutim, s ovim slavnim učenicima nismo završili i iscrpili pitanje Nakićeve škole, odnosno upliva koji je vršila njegova škola na suvremeno mletačko organarstvo. Pokazalo se, naime, da su i drugi graditelji, za koje nemamo nikakvih dokaza da su bili Nakićevi učenici (ili za takve još neznamo), usvojili napadno mnoge pojedinosti u konstrukciji orgulja, a koje poznamo kao karakterističnu svojinu Nakićeve škole. Tako se pokazalo da se Montecucchi, graditelj starih orgulja šibenske katedrale (1801) služio vrlo sličnim menzurama svirala kakvima se služio Nakić i Callido, kako je iznio Matijević. Odakle to frapantno oponašanje

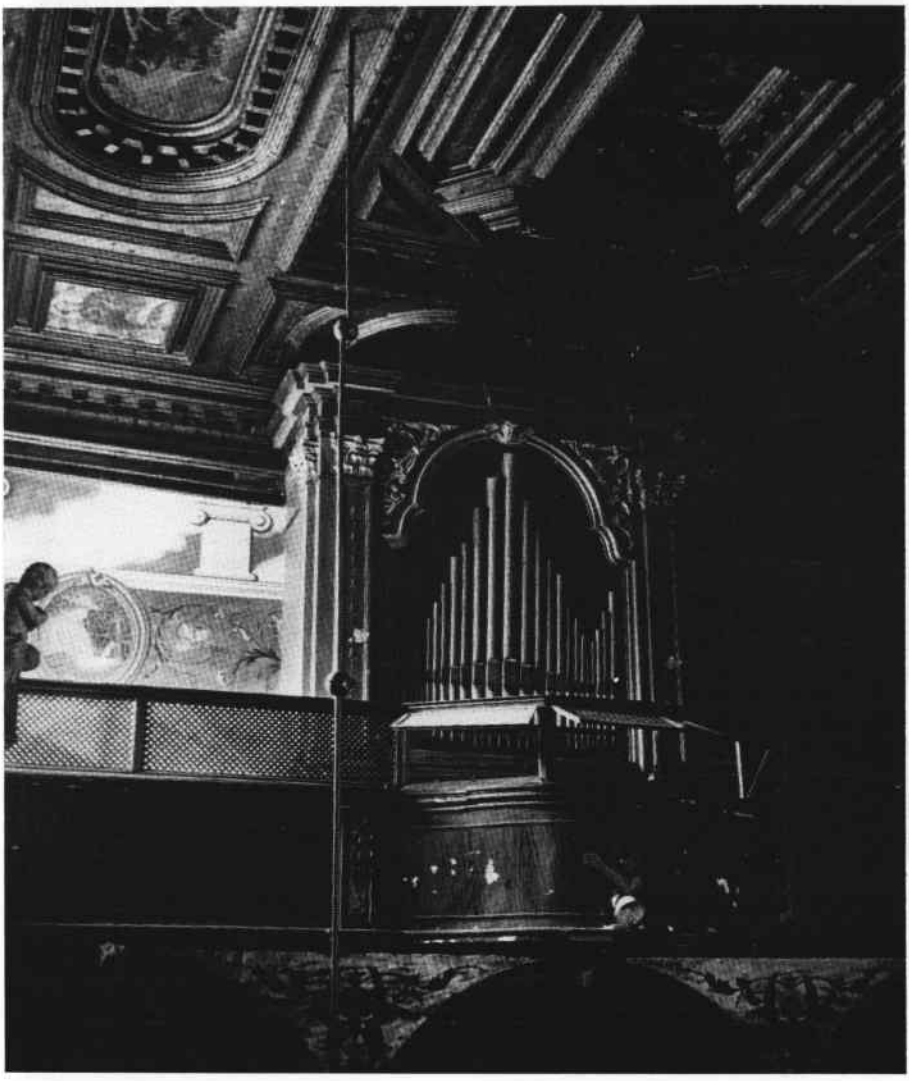
[38] O Callidu iscrpnih i važnih podataka donosi Lunelli Contributi, p. 207–8, te isti, Der Orgelbau, p. 165–8.

[39] Eberstaller, o. c., p. 114–122.

[40] Quoika, Die altösterreichischen Orgeln, p. 59.

Nakićevo pismo biskupu Tomaševiću (bisk. arhiv u Šibeniku)

Nakićeve orgulje u crkvi sv. Franje u Šibeniku (1966)

svih detalja u orguljama Gaetana Moscatellija, a možda već i u Domenica? Jesu li to neka od mnogobrojnih lica koja su radila i izučila zanat u radionici Nakića ili Callida? I ovo valja istražiti.

Od Hrvata se spominju kao Nakićevi učenici dva franjevca, Luka Terzić (1741) i Ivan Kačić (1745),[41] ali meni se čini da i u svećeniku Mihovilu Kargotiću, s kojim je Nakić 1753. postavljao orgulje u Nerežišću i Supetru, valja gledati daljega učenika Nakićeva. Arhivi raznih samostana i crkovinarstava morali bi dati i tu daljih podataka.

Bilo je potrebno osvrnuti se na Nakićeve učenike kako bi se jasno vidjelo da je Nakićevo djelo imalo velik broj nastavljača, koji su radili potpuno u duhu njegovih principa, pa tako riječ o postojanju Nakićeve mletačke škole u okviru povijesti organarstva nije lokalpatriotsko domišljanje nego činjenica.

NAKIĆEVA DJELA U DALMACIJI I ORGULJE SV. FRANE U ŠIBENIKU

Još nismo posve sigurni u pogledu broja Nakićevih djela koja su postojala ili još postoje u Dalmaciji. Od Bulićevih vremena do danas u mnogom se pogledu izmijenilo stanje. Nestao je priličan broj autentičnih Nakićevih djela, a da nitko nije prethodno zabilježio kakvih pojedinosti. Također Bulićeve atribucije u više su se navrata izmijenile. Dakako i dalja iznenađenja nisu isključena. Pošto osvrt i obradu ostalih Nakićevih orgulja u Dalmaciji moram ostaviti za drugu priliku, dat ću ovdje samo tabelarni prikaz stanja.

Sigurna Nakićeva djela

1. Zaostrog, franj. samostan. Op. 47. iz 1738. (ne postoji)
2. Makarska, franj. samostan. Iz 1743. (ne postoji)
3. Nerežišće na Braču, žup. crkva. Iz 1753.
4. Supetar na Braču, žup. crkva. Iz 1753. (1763?)
5. Zadar, Sv. Marija. Op. 249 iz 1753. (ne postoji)
6. Zadar, Sv. Frane na Zidinama. Iz 1753. (ne postoji)
7. Zadar, Sv. Šimun Prorok. Iz 1756. (ne postoji)
8. Split, Sv. Filip Nerije. Op. 305 iz 1756. (ne postoji)
9. Zadar, Katedrala sv. Anastazije. Iz 1759. (ne postoji)
10. Šibenik, Sv. Frane, samostan konventualaca. Iz 1762.

Vjerojatna Nakićeva djela

1. Prčanj, župna crkva sv. Marije iz 1740? (nemam podataka)
2. Prčanj, franj. samostan. Iz 1760? (nemam podataka)
3. Postire na Braču, župna crkva.

[41] Zlatović, o. c., l. c., a po njemu i Bulić.

4. Rab, župna crkva sv. Marije. Iz 1756?
5. Zadar, Sv. Mihovil, samostan trećoredaca. (Ne postoji)
6. Pag, župna crkva. (Radionica?)
7. Rab, Sv. Andrija, samostan benediktinki.

Nakićeva radionica

Makarska, Sv. Filip (1770?)
Makarska, sustolna crkva (1770?) (ne postoji)
Visovac, franj. samostan (1771?)

Nesigurni podaci

Kampor na Rabu, franj. samostan

Živogošće, franj. samostan (navodno su još Francuzi prodali stare Nakićeve orgulje na Kunu (Pelješac).

Dodati valja da se u Istri spominju Nakićeve orgulje u Piranu (iz 1746).

Iz navedenih se podataka vidi da je na dalmatinskoj obali i otocima bilo moguće utvrditi samo deset sigurnih djela (ako dodamo Piran, onda 11). No postoji nada da će se između narednih sedam vjerojatnih djela još koje pokazati na temelju arhivskih podataka kao autentično Nakićevo djelo. Sve ostalo bila bi djela Nakićeve radionice (tj. od 1763. dalje) ili njegovih učenika.

Ako u prošlosti sudbina i ljudi nisu uvijek bili skloni Nakićevim djelima u Dalmaciji, ipak smo sretni što su se u potpunosti sačuvale bar orgulje Sv. Frane u Šibeniku, djelo iz posljednje godine majstorove aktivnosti. Naročito je dragocjeno što su te orgulje, po broju registara najveće poznato Nakićevo djelo u nas, došlo do nas u gotovo potpuno izvornom stanju, što se ne može kazati za ostala sačuvana djela u Dalmaciji. Kako postoji opravdana bojazan da u toku vremena ni u Italiji Nakićeva djela nisu bolje prošla, i da većina više ne postoji, a divne orgulje u Trevisu (Hospital) teško su postradale u II sv. ratu, orgulje Sv. Frane u Šibeniku to više stoje kao osamljeni, možda posljednji potpuni i autentični Nakić.[42]

Postojale su izvjesne bojazni da orgulje u Sv. Frani nisu više autentično Nakićevo djelo, nego djelo radionice, a možda i Francesca Dazzija. U »Libro delle spese« iz 1762. (čuva se u arhivu samostana, kako navodi Bulić) upisano je da je 2. lipnja spomenute godine iz Venecije dovezla barka nove orgulje, koje su »opera del celebre artista signor Abbate

[42] U ovom času orgulje se Sv. Frane nalaze na generalnom popravku, koji vrši firma M. Heferera udova i sin u Zagrebu. Ovom se prilikom namjeravaju izvesti potpune izmjere svih menzura svirala te izraditi dijagrame registara, što će biti prvi slučaj ovakva rada na jednom Nakićevu djelu u Jugoslaviji. Na žalost, u času pisanja ovoga rada izmjere se nisu mogle obaviti, pa će se ovi važni materijali publicirati drugom prilikom.

Don Pietro Nachich.« Već 10. lipnja stigao je i Francesco Dazzi, »allievo del costruttore Nanchini« a stanovao je, dok je radio, u samostanu. U »Knjizi dobročinitelja« (Libro de'Benefattori, u istom samostanu, v. Bulić) za 1760–1783. stoji da je 22. lipnja 1762. Francescu Dazziju, mletačkom orguljaru i ortaku (compano) gosp. opata Petra Nakića, isplaćena prva rata od 300 dukata za orgulje koje je upravo bio postavio, kako se vidi iz priznanice orguljareve »ispod u g o v o r a koji je učinjen u V e n e c i j i« (sotto la scrittura dell'accordo fatto in Venezia).

Iz ovih navoda proizlazi da Nakić nije bio u Šibeniku pri postavljanju orgulja (a možda ni pri ugovaranju), da nije lično preuzeo novac nego se za sve ovo spominje samo Dazzi. Važno je da saznajemo da je u samostanu postojao ugovor kao dokument, premda je učinjen u Veneciji a ne u Šibeniku, kako daje naslutiti navedeni tekst.

Dalju sumnju izazvao je Bulićev navod da je »na škrinji (orgulja, L. Š.) urezano: Op. D. P. Nachich 1762.«, koji se natpis ipak nije mogao pronaći niti se itko sjećao da ga je igda na škrinji ili gdje drugdje vidio. No najviše se pojačala sumnja u pogledu autentičnosti djela kada je 1926. Mantuani objelodanio ranije spominjane tekstove iz Križmanova rukopisa, gdje na jednom mjestu Križman izričito kaže da je Nakić umro krajem 1761, što se tek kasnije pokazalo kao neispravna informacija, kojoj je žrtvom postao i Križman. Tako je po svemu izgledalo da je djelo u Sv. Frani doduše Nakić započeo, ali ga nije mogao dovršiti ni postaviti, jer je prije umro.

Nedavno je oborena i sumnja u postojanje signature o kojoj govori Bulić. Pri potpunom demontiranju orgulja, u svrhu njihova preseljenja (na žalost!) u kapelu sv. Križa iste crkve i istovremenog generalnog popravka, zahvaljujući najpomnjivijim pretragama Božidara Grge, uspjelo je pronaći spominjani natpis, ali ne na kućištu, nego u nutrini, na zračnicama registra Contrabassi. Natpis tačno odgovara Bulićevim navodima, samo što se posljednje dvije brojke godine danas više ne vide, jer je drvo izlizano.[43]

Tako ne samo da se danas potpuno sigurno zna da orgulje Sv. Frane nisu Nakićevo posthumno djelo, nego se zna da nisu ni djelo Nakićeve radionice, odnosno Dazzija, jer je Nakić tek nakon 1762. prepustio radionicu spomnutom svom učeniku. Kako su orgulje postavljene još u prvoj polovini godine, morale su biti dovršene više mjeseci prije, što samo potvrđuje njihovu autentičnost.

Ipak u povijesti ovih orgulja postoji još jedna tamna tačka, a skrivio ju je možda Bulić. On kaže: »Godine 1752. Nakić došao je iz Nerežiš-

[43] O tome v. »Komisijski zapisnik o rastavljanju starih Nakićevih orgulja na pjevalištu crkve sv. Frane franjevaca konventualaca u Šibeniku«, od 15. siječnja 1968; sastavio Božidar Grga (spis se nalazi u arhivu Muzeja grada Šibenika, Smostanu konventualaca u Šibeniku, te Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture u čitaocu da početak natpisa »Op. D.« pročita kao »Opus 500« (mjesto Opus Domini), Splitu). – Možda je baš ovaj ili neki slični natpis s orgulja dao povoda površnom možda je tu korijen tvrdnji da je Nakić izradio do 500 opusa.

ća . . . u Šibenik da sklopi pogodbu za orgulje u ovoj crkvi (sv. Frane, L. Š.), koje su zbilja deset godina kasnije, tj. g. 1762. bile postavljene«. Šteta što Bulić nije naveo odakle ima podatak da je Nakić bio baš 1752. -op nuıpoß oao ·7S7L nuıpoß oɯıpoʌop 'ɔɯnɐu 'nʃuuuns ∏ ·nʞɐuǝiqıS u laska Nakića u Šibenik. Ovo proizlazi iz podataka crkve u Nerežišću, koje je objavio (u izvodima) don Ivo Babarović.[44] U tamošnjim knjigama računa Bratovštine Presv. Sakramenta ima govora 1752. o nabavi orgulja, ali samo kao zaključak, a nigdje se ne navodi u računima da bi bila te godine uslijedila bilo kakva isplata gotovih orgulja. Naprotiv 1753, 30. travnja, ubilježeno je u računima da je Nakiću isplaćena svota od 460 dukata za nove orgulje, a daljih 100 dukata Jakovu (!) Daci, što je u Veneciji izradio kućište orgulja. Također se navode svi troškovi puta za Nakića i njegova pratioca svećenika M. Kargotića iz Venecije na Brač, hrana za dvije osobe, troškovi njihova boravka u Nerežišću, putovanja i prenosa stvari (!) u Supetar i natrag, te konačno puta u Šibenik. Dakle, Nakić nije bio 1752. nego 1753. u Nerežišću i odatle je doista otputovao u Šibenik. Možda je tada u Šibeniku učinio ugovor, a možda samo usmeni dogovor, što je vjerojatnije, jer je isporuka orgulja uslijedila neobično kasno. Da je tada bio sklopljen ugovor, Nakić bi orgulje isporučio sigurno prije, jer je 1756. postavljao u Zadru i Splitu nove orgulje, a 1759. u Zadru. Ovu tajnu riješit bi mogao samo uvid u originalni dokument, za koji smo vidjeli da je postojao i na kojemu se je Dazzi potpisao preuzevši prvu ratu novaca. No meni nije bilo moguće da pogledam u izvornik, jer se i on i prijepis mu negdje zametnuo u knjižnici. Prema dosadašnjim podacima nemamo razloga posumnjati u mogućnost da je Nakić lično upoznao crkveni prostor za koji će graditi orgulje, što je važno za koncipiranje dispozicije registara i zvukovnih mogućnosti novih orgulja. Toliko više treba požaliti što su ove orgulje u najnovije vrijeme morale ustupiti svoje dosadašnje mjesto novim, modernim orguljama.

Orgulje Sv. Frane nose sve značajke Nakićeva djela, i po vanjskom izgledu i po načinu izgradnje. Odskaču od ostalih poznatih djela jedino po broju registara. Kućište Nakićevih orgulja obično je jednostavno, umjereno urešeno zlatnim uresima i ostalim ornamentalnim dodacima, zbog čega djeluju mirno i ozbiljno.[45] Orguljari stavljaju u prospekt uvijek ponajbolju kovinu, pa tako i Nakić. Svirale u prospektu Nakić gradi iz čistog i finog istočno-indijskog kositra (stagno di Malacca),

[44] Babarović, o. c.

[45] Kukuljević kaže da je Nakić običavao bogato urešavati svoje orgulje slikama i kipovima. Ako i jest u jednom slučaju zabilježen takav podatak (Moschini, o. c.), bilo je to očito samo na zahtjev naručioca. U ugovoru za orgulje u Zaostrogu stoji: ». . .la cassa sudetta sarà adornata con le suaze all'uso dorico«, po čemu se vidi da se izgled Nakićevih orgulja od 1738. do 1762. nije naročito izmijenio. Veličina spomenutog kućišta orgulja u Zaostrogu: 8 stopa, širina u prospektu 4 stopa, s podnožjem (?) 5 stopa (». . . la grandezza di sudetto organo sarà di piedi otto, nella faciata sarà di piedi quatro et con il peduzo di piedi cinque . . .«).

a za one u nutrini primjenjuje leguru iz trećine istog kositra i dviju trećina olova.[46] Znamo da je Nakić ovako radio već u S. Giustini, kasnije u Zaostrogu, a vjerojatno je tako nastavio i poslije.

Sviraonik je smješten u sredini ispod prospekta orgulja, tako da je svirač leđima okrenut crkvi. Pedalijera je ponešto uvučena, a tipke pedala padaju koso prema naprijed. U manualu Nakić nikada ne prekoračuje opseg C/E do c^3. Najdublja oktava manuala i pedala uvijek je nepotpuna, »pokraćena« (bez kromatskih glasova). Stoga manual ima samo 45 tipaka, umjesto 49.[47] Ali ovako se gradi još i u prvoj polovini 19. stoljeća.

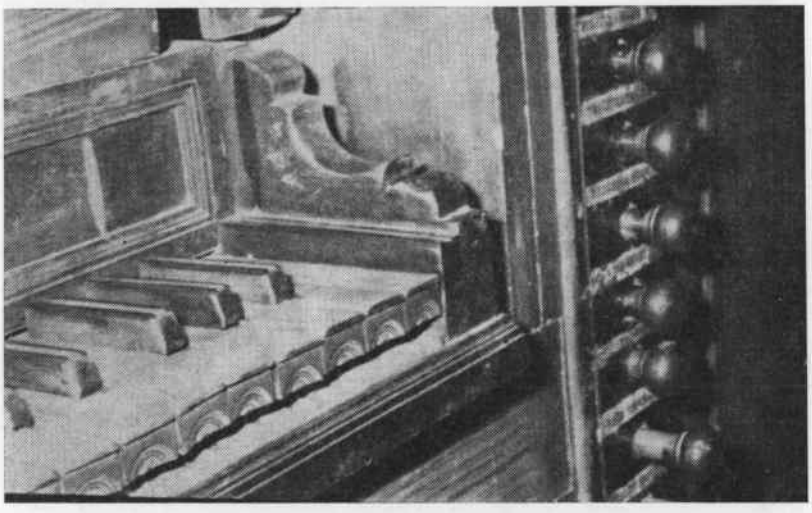

Sviraonik (sv. Frane u Šibeniku)

[46] »... le canne interne sarano di piombo con la lega un terzo di stagno di Malaco, la facciata sarà di stagno fin di Mallaca«. Gasparini, gradeći prije Nakića orgulje u S. Giustini, upotrijebio je flandrijski kositar (stagno di Fiandra) (Ernst Flade, Gottfried Silbermann, Leipzig 1952, p. 7).

[47] Zaostrog: »...di più tastatura di basso (tj. računajući od basa) di quaranta cinque tasti«.

Lijepo je pogledati tipke manuala, koje su pomnjivo rađene sasvim na stari mletački način: čelo donjih tipaka istokareno je u koncentričnim polukrugovima koji se prema središtu udubljuju, što ostavlja utisak lakoće čeonih ploha. Po sačuvanim starim instrumentima vidimo da su ovako gradili stari mletački majstori već 1543, a preuzeli su ga i mnogi drugi majstori po zapadnim zemljama. Budući da tipke manuala u Sv. Frani potpuno odgovaraju tipkama orgulja u Trevizu (1750), držimo da je Nakić ovako gradio sve svoje orgulje. Donje su tipke pokrivene žućkastom šimširovinom (Buxbaum), a gornje su iz ebanovine i duž gornje plohe po sredini imaju uloženu traku šimširovine širine oko 3 mm, a ponekad je zamjenjuje bjelokost. Prije Nakića, koliko nam je poznato, jednako ovako gradi svoje manuale Gasparini, a iza Nakića Callido i Moscatelli, a možda i drugi.

Detalj klavijature (sv. Frane u Šibeniku)

Zračnice manualnih svirala Nakić gradi iz njemačke orahovine (nogera tudesca), a zračni su kanali (condotti), klada za smještaj svirala (crivello), drvene svirale kao i sva ostala drvenina u orguljama iz njemačke smrekovine (albero tudesco).[48] Odlične zračnice Nakić gradi samo po sistemu s pomicaljkama (Schleiflade), a uzor mu je bio Gasparini. Njihovu je izradu dotjerao do te mjere da su se uvijek isticale kao naročita kvaliteta njegovih orgulja, kao i njegove škole, naročito Callida.[49]

Povlake registara Nakić smješta s desne strane sviraonika, u dugom vertikalnom nizu (Trevizo, Šibenik). Orgulje u Sv. Frani imaju 20 manubrija (povlaka), pa samo iz navike govorimo o istom broju regi-

[48] Zaostrog: »... di più il sumiere tutto di nogera tudesca ... le canne di legno sarano d'albero tudesco ... condotti, criuello et resto tutto di albero tudesco.«

[49] Lichtenchal, o. c., p. 88.

stara, što u slučaju talijanskih orgulja nije istinito. Registara, naime, ima manje, samo što su raščlanjeni na samostalne elemente a neki i u dva samostalna dijela (spezzati). Ovo je najbolje vidljivo iz same dispozicije koju donosimo.

Manual (C/E — c^3)

1. Principali bassi (8′)
2. Principali soprani
3. Ottava (VIII) (4′)
4. Quintadecima (XV) (2′)
5. Decimanona (XIX) ($1^1/_3$′)
6. Vigesimaseconda (XXII) (1′)
7. Vigesimasesta (XXVI) ($^2/_3$′)
8. Vigesimanona (XXIX) ($^1/_2$′)
9. Trigesimaterza (XXXIII) ($^1/_3$′)
10. Trigesimasesta (XXXVI) ($^1/_4$′)
11. Voce umana (d^1 — c^3)
12. Flauto reale (C — c^3) ($2\ ^2/_3$′)
13. Cornetta (d^1 — c^3) ($1\ ^1/_3$′)
14. Flauto bassi (4′)
15. Flauto soprani
16. Tromboncini bassi
17. Tromboncini soprani

(u orguljama Sv. Frane pogrešno zapisano kao XXXIX, kojeg registra u starim talijanskim orguljama uopće nema)

Pedal (C/E — a)

18. Contrabassi (16′)
19. Ottavabassi
20. Trombe reali

Pomagala:

Oktavni spoj (za diskant)
Kolektiv Tiratutti
Tamburo

Po dispoziciji najjasnije se vidi kako Nakić u svemu slijedi staru talijansku tradiciju.

Težište zvuka počiva na Principalima (reg. 1–10). Temelj je osamstopni Principal, građen kao lomljeni (spezzati) registar, o čemu poslije. Na Principal se nadovezuje piramida njegovih alikvotnih nizova (3–10), koji se grade samo na oktavama i kvintama. Piramida se u broju svirala najviših registra suzuje, dakako uz primjenu obligatnog ponavljanja oktava. Nizovi 3–10 čine tzv. Ripieno, čiji članovi kao pojedinci ili kao cjeline u smislu registra nikada nisu samostalni, nego uvijek samo elementi koji se pripajaju zvuku temeljnog Principala. Već prema broju elemenata Ripiena, tj. koliko njih odabere svirač i priključi Principalu, rezultirat će karakter zvuka Principala s obzirom na njegovu boju i puninu, a ne samo glasnoću.

U mogućnosti samostalnog odabiranja zvukovnih sredstava Ripiena (o čemu odlučuje umjetnički karakter muzike koja se izvodi kao i ukus i znalaštvo svirača) leži jedna od temeljnih razlika u koncepcijama talijanskog i njemačkog orguljaštva. Talijani već od 16. stoljeća miješaju svoje alikvote neposredno na »zvukovnoj paleti« orgulja, čije su boje dane u pojedinačnim elementima Ripiena kao i još nekih registara, a koje je moguće samostalnim povlakama odabirati i uključivati. Nijemci,

naprotiv, vole samo neke (donje) od nizova Ripiena kao slobodne elemente, a ostale – osobito više nizove – već unaprijed konstruiraju u gotove nedjeljive cjeline (miksture, mješanice), kojih ima različnih.[50]

Prema veličini orgulja i njihovim registrima Nakić disponira i veličinu Ripiena, i to dosljednošću koja gotovo nalikuje shemi. Malim orguljama daje samo mali broj i to najnižih nizova (najviše 1–4), kako zaključujemo po dispoziciji orgulja Sv. Mihovila, ukoliko su to zaista Nakićeve orgulje. Još manje, samo prva dva člana (VIII, XV), imaju male orgulje u Sv. Andriji na Rabu, ali ni za njih nismo sigurni da li su Nakićeve.

Najčešće susrećemo šesteročlani Ripieno, a nalazi se u orguljama srednje veličine i za isto takve crkvene prostore (Treviso, Zaostrog, Sv. Marija u Zadru, Nerežišće, Makarska-samostan, Supetar, a možda i Sv. Filip u Splitu). Potpuni, veliki Ripieno od 8 članova susrećemo znatno rjeđe, tako kod nas samo u Šibeniku i u Sv. Frani u Zadru, a možda nekad i u Sv. Stošiji.

Ako Nakić smanjuje broj članova Ripiena, nikada to ne čini izostavljanjem bilo kojeg člana iz sredine Ripiena, što bi odmah ugrozilo statiku zvučnosti piramide, nego uvijek pravilno razgrađuje piramidu od vrha na niže. Tako vidimo da je redoslijed članova Ripiena čvrst i ustaljen, da počiva na akustičkoj zakonitosti, a čemu Nakić slijedi najbolju talijansku tradiciju.[51] Dakle, dokaz više da se Trigesimanona orgulja u Šibeniku ima svakako smatrati pisarskim lapsusom, što potvrđuje i realni zvuk svirala.

Slijedeća je karakteristika da u orguljama nikada ne manjkaju tri klasična nesamostalna (zapravo pomoćna) registra, a to su Voce umana, Flauto reale i Cornetta. I u tome Nakić neumoljivo slijedi klasičnu talijansku tradiciju.

Ono zajedničko ovim registrima je opseg. U pravilu nisu nikada potpuni, nego imaju samo diskant (d^1–c^3), dakle u svemu 23 glasa (Šibenik), ali Nakić ih je gradio i od 24 glasa (Zaostrog), pa su očito započinjali sa cis^1. Rijetka su iznimka i opet orgulje Sv. Frane, gdje Flauto reale ima pun opseg od 45 svirala[52] (v. Zapisnik, bilj. 43x).

Od ostalih registara malo što ćemo naći u klasičnim orguljama. Upadljivo malo ima potpunih melodijskih registara. Osim već spomenutoga Principala 8' imamo najčešće (iako ne redovito) Tromboncine (u Nje-

[50] Svakome tko se zanima za umjetničku svrhu Ripiena i njegovu praktičnu primjenu bit će potrebno proučiti djelo C. Antegnatija »L'arte organica« (1608, novo izdanje Mainz 1958). Njemački organolog Carl Elis zagovarao je ponovno uvođenje Ripiena u moderne orgulje, upravo radi umjetničke vrijednosti slobodnog stvaranja mikstura (v. Pogovor Lunellijevu djelu Der Orgelbau).

[51] Zaostrog: »... registri numero sei di ripieno«, što znači da je Ripieno imao šest niza, i to: Ottavu, XV, XIX, XXII, XXVI i XXIX. Kad Bulić kaže da su orgulje Sv. Marije u Zadru imale 6 članova Ripiena, onda je on bio potpuno istovjetan onome u Zaostrogu.

[52] Zaostrog: »... voce umana, conposta di canne numero uintiquatro, flaute e cornetta di canne numero 24 et il restante di registri tutti intieri.«

mačkoj Trichterregal) i drvenu Flauto 4'. Tromboncine je u Italiju uveo Gasparini, a Nakićeva ih škola naročito rado gradi. Naprotiv Flauto 4' vrlo se rijetko susreće u klasičnoj dispoziciji Nakićevih orgulja (samo Šibenik). Tu je niz nepotpun, bez duboke oktave, pa ima samo 37 svirala (v. Zapisnik, bilj. 43x).

Sve ove registre Talijani grade kao spezzate, što je prvi činio Antegnati. Zračnice spezzata pregrađene su po polovici, zbog čega je svaka polovica (bassi, soprani) međusobno nevisna i može se vlastitim manubrijem po volji uključivati. Cilj je ove tehnike oponašanje sviranja na dva manuala, tako da jedna ruka vodi melodiju u jačem registru a pratnja se izvodi na slabijemu. Prednost ovakve konstrukcije leži doduše u izvjesnoj uštedi materijala, kao i u manje zamršenom sistemu apstrakata; ipak u umjetničkom pogledu stavlja ograničenja koja se pokazuju kao ozbiljan nedostatak. Tako je nemoguće plastično izvesti srednji glas u polifonom tkivu stavka, a jednako se ograničuje kretanje melodije soprana (koja ne smije saći dublje od d^1) i tenora (ne smije se popeti preko cis^1). Ali umjetnički put talijanske crkvene muzičke prakse kretao se drugačijim stazama nego li u ostalim zemljama, pa su orgulje ovakve kakve ih je učinio Antegnati zadovoljavale potrebama. Spezzati postaju jedna od glavnih osobina talijanskih, a time i Nakićevih orgulja.

Pedali su najbolnija tačka talijanskih orgulja i u njihovu pretežno zakržljalu obliku možda se najviše zapaža tragična umjetnička jednostranost talijanskog orguljaštva 17–19. stoljeća. Dok su veliki evropski polifoničari baroka razvili tehniku pedala do ravnopravnosti manualima (Bach), u Italiji pedal i dalje ostaje samo baza mirnim harmonijama, on ne živi, ne osamostaljuje se.

U Nakićevim orguljama pretežno susrećemo samo Contrabasse. Pedali imaju samo 17 tipaka, 18. je Tamburo. Orgulje Sv. Frana rijedak su primjer bogato snabdjevenih pedala. Osim Contrabassa imaju još Ottavabasse i (najjače) Trombe reali. Nijedan od ovih posljednjih registara ne može se upotrijebiti samostalno, nego samo kao pojačanje Contrabassima.

U Nakićevim orguljama obično nalazimo ručicu za oktavni spoj za tonove diskanta. Ona je smještena s desne strane manuala, malo iznad tipaka. Naprotiv, kolektiv Tiratutti nije smješten jedinstveno: kod orgulja u Trevisu (1750!) pokreće se ručicom koja se nalazi na vrhu, iznad svih manubrija Ripiena, a u Šibeniku (1762!) uključuje ga noga, jer je smješten s desne pedala.

Brojni naši autori, ne isključujući ni Dugana, govore o ovom kolektivu kao o napravi koja »jednim potezom otvara s v e registre«, što je netačno. Kolektiv Tiratutti uključuje samo sve svirale Ripiena i nikakve druge svirale. To nije, dakle, nekakav registar »Pleno« u smislu njemačkih ili francuskih orgulja. Isto tako se smatralo da je Tiratutti izvorno Nakićev izum, što je posvjedočio i Križman, dakle direktni i vrlo vjerodostojni svjedok (Križman Tiratutti naziva »Tractura com-

munis«).[53] No Lunelli je iznio[54] da su već prije Colbergh u Padovi (1696) i Catarinozzi (Anagni 1701) konstruirali neku napravu kojom su se jednim potezom mogli uključiti svi registri Ripiena, dakle isto ono što čini i Nakićev Tiratutti.

Držimo da valja vjerovati i Križmanovu navodu. On, naime, sigurno i uvjereno tvrdi da je Tiratutti, kako ga je on (Križman) naumio primijeniti u orguljama stolne crkve u Ljubljani, isključivo duhovno dobro Nakićevo. Križman je morao dobiti informaciju od samoga Nakića dok je kod njega učio graditi orgulje. Lako je moguće, ukoliko je Nakić imao prilike upoznati naprave Colbergha i Catarinozzija, da je ideju zaista uzeo od njih, ali ju je bez dvojbe dalje razradio, a možda je učinio i neku samostalnu konstrukciju, na svoj vlastiti način. Zapravo, većinu tekovina Nakić je uzeo od drugih, ali svakoj je dao nešto novo, svaku je u nečem usavršio. Konačno, možda nije samo slučaj da se u orguljama u Trevisu Tiratutti uključuje na jedan, a u Šibeniku na drugi način. Možda ova dva postupka ukazuju da je u tom pravcu Nakić u toku godina radio na usavršavanju.

U orguljama Sv. Frane postoji i jedan kuriozum, za koji mi nije poznato da li se je javljao i u drugim ili samo u većim Nakićevim orguljama. Riječ je o već spominjanom registru Tamburo (bubanj), koji aktivira osamnaesta pedalna tipka (tobožnji a). Fenomen bubnja u Nakićevim orguljama bazira na akustičkim pojavama. Pritiskom navedene tipke aktiviramo odjednom šest (moglo je biti manje ali i više) od dubokih svirala pedalnog registra Contrabassi. To su svirale A, B, H, cis, fis i gis. Ako se sve ove svirale najednom uključe, nastaju jaki akustički udari, a utisak visine tonova izgubi se potpuno. Rezultat je mukla tutnjava, slična onoj timpana. Na ovaj način proizvedeni zvukovi bubnjeva zovu se »akustički bubanj«, za razliku od drugog načina, kada se udaraljkom lupalo po napetoj membrani (koža, platno), dakako sve mehaničkim putem.

Primjena registra Tamburo javlja se odmah u početku 16. stoljeća i otada se naglo širi u sve zemlje. Ne zna se gdje je izumljen, ali postaje zamalo općem svojinom. U razdoblju baroka gotovo nema većih orgulja bez bubnja. U talijanskim orguljama gradi se još cijelo 19. stoljeće. Zanimljivo je da se kod nas napadno rano javlja. Splitski kanonik i graditelj orgulja gradio ga je u orguljama stolne crkve u Kotoru 1518. godine, što je i u evropskim razmjerima vrlo rano.[55] Bubanj u Kotoru bio je na principu membrane.

[53] Križman kaže: »Praeclarum hoc Tracturae hujusmodi Communis (= skupne povlake, Tiratutti) inventum est totum R. D. Petri Nachini, cujus laus est in mea Crisi. Videbat nempe vir Matheseos peritissimus ... excogitavit ergo, et erat ingenio acri ac vivido, miram quidem, sed exiguae impensae constructionem hujusmodi Tracturae Communis, cujus ope totum illud comodum facilis, promptique transitus Solo ad Tutti et contra ...« (Systema, fol. 4b. – v. Mantuani, o. c., 1926, p. 227).

[54] Lunellijev članak u Enciklopediji MGG, X, p. 283.

[55] A. Zaninović, Gradnja i popravci orgulja u stolnoj crkvi u Kotoru u 15. i 16. stoljeću Sv. Cecilija 1940, p. 19.

Pitanje mijehova i tlaka u starih orgulja spada među vrlo osjetljiva pitanja.

Pošto Nakićeve orgulje nisu naročito velike, to su dostajala dva mijeha 196 × 84. Iz mijehova zrak ide neposredno u zračne kanale, zračnice i napokon u kancele. Tlak kojega su proizvodili mijehovi starih orgulja bio je vrlo nizak, ako ga uporedimo s našim današnjim tlakom. Upravo zato često se u novije vrijeme griješilo i starim orguljama pri popravku povisivao tlak, što je moralo utjecati na zvuk orgulja.

Jakob Adlung (1768) zanimao se za visinu tlaka orgulja svog vremena pa je vršio izmjere i zabilježio da tlak dosta varira zbog veličine orgulja. Iznosio je 15, 20, 30, 40, 45 i (rijetko) 50 stupnjeva.[56] Danas, naročito kod orgulja s pneumatskim sustavom, tlak iznosi prosječno 70–80 stupnjeva. Izmjere tlaka orgulja Bachova vremena (prva pol. 18. stoljeća) pokazale su da se on kretao kod manjih orgulja od 32 do 33 stupnjeva, a kod većih 35 do 40. Veliki graditelji, kao Gebler, Gasparini, A. Silbermann iz Strassbourga stavljali su tlak od samo 28 stupnjeva. Tzv. »oštrog vjetra« od 45 stupnjeva stari su se graditelji veoma bojali, jer je škodio mijehovima i zračnicama te otežavao sviranje na manualu.[57] Sam Gasparini, koji je u mnogom pogledu bio Nakiću uzorom, rekao je kako je potpuno svjestan toga da bi njegove orgulje s lakoćom mogle dati dvostruku jačinu zvuka od onoga koji im je on odredio, što bi ga stajalo svega nekoliko utega na mijehovima više, ali bi tada kroz jači vjetar dobile kričav glas i izgubile bi posvema srebrenast (silbricht) zvuk, koji se tako cijenio u 17. i 18. stoljeću, naročito u Italiji. Stoga držimo da će isto tako biti i u pogledu originalnog tlaka Nakićevih orgulja, koji bi im valjalo vratiti. Danas, naime, više nijedan Nakićev instrument kod nas nije ostao pošteđen »modernog« ideala jačine zvuka, radi kojega je tlak na mijehovima u prošlosti (19/20. st.) povisivan. Zbog toga mi više nigdje nemamo prilike ispitati jačinu originalnog Nakićeva tlaka. No, s jedne strane, već sama primitivna konstrukcija Nakićevih mijehova govori u prilog niskome tlaku. S druge strane, Nakić je gradio instrumente po zvukovnome idealu svoga vremena, a mi danas tačno znamo kako je osjećala zvuk prva polovina 18. stoljeća, zapravo cijelo 18. stoljeća. Ovi ideali daleko su od zvukovnog ideala našeg modernog glazbenog instrumentarija i naših (loših, iskvarenih) navika, nego odgovaraju posve drugačijem poimanju zvučnosti muzike, konceptu koji danas nastojimo opet uskrisiti izvođenjem muzike na originalnim instrumentima (bez modernih sredstava pojačavanja). Od starih instrumenata danas opet tražimo samo ono što im je u dane postanka bilo svojstveno i što u njima doista leži. Stoga će pri restauraciji Nakićevih ili bilo kojih starih orgulja biti nužno vraćanje niskom tlaku, od kojih 35–40 stupnjeva, pa makar se suočili s neobičnom činjenicom da ćemo se u pravo vrijeme morati privikavati karakteru zvuka, koji će biti ponešto razli-

[56] J. Adlung, Musica mechanica organoedi, 1768. (novo izdanje u faksimilu 1961), II, p. 72.

[57] E. Flade, G. Silbermann, p. 164.

čit od našeg današnjeg shvaćanja, ali koji će biti zvuk 18. stoljeća. Ovu smo pojavu, uostalom, često mogli zapaziti na koncertima stilskih programa stare muzike, zapravo tako nepodesne za naše suvremene glomazne koncertne dvorane, te nam se muzika u prvi čas pričinjala tiha i prozirna, dok se nismo privikli na divni svijet istinske »tihe« muzike i zaboravili da je ona tiša nego li smo navikli slušati pri uobičajenim izvedbama naših modernih tijela.

*

Korijeni Nakićeve umjetnosti leže duboko u tradicijama Italije. Na tim tradicijama Nakić nije nikada ništa dirao, ništa uklanjao, ako se pravo uzme čak i nije nešto novo uvodio. On je živio u vrijeme koje ga je u najvećoj mjeri shvatilo i prihvatilo, čijem je idealu zvuka Nakićev ideal u najvećoj mjeri odgovarao. Bilo je to, doduše, vrijeme u kojem se cijeli interes talijanske nacije usredotočio i iscrpljivao u operi, kao i cijelo iduće stoljeće, u kojoj su divni ljudski glasovi – na kojima Italija nije nikada oskudijevala i prema kojima ima svaki Talijan urođeni afinitet – dolazili najviše do izražaja. Ne samo da je duh opere potisnuo interes za ostale oblike glazbe, osudivši ih višemanje na život unutar uskih krugova pravih ljubitelja muzike, nego je taj agresivni duh opere preoteo maha i u crkvenoj glazbi, koja se osnivala na orkestralnovokalnim sastavima, izazvavši tako prodor svjetovnoga duha i u crkvene prostore. Orgulje, onako kako je to bilo u drugim evropskim zemljama, nisu u Italiji dolazile do riječi.

Tragedija orguljaštva u Italiji leži u pomanjkanju institucija kakve su u ono vrijeme bile kantorije po njemačkim gradovima, koje su ustvari bile žarište glazbenoga života svakoga grada. Na čelu tih kantorija stajali su uvijek veliki muzičari, pravi velikani, često svestranih sposobnosti, koji su u prvome redu bili izvrsni orguljaši. Snažni duhovi velikih kantora stavljali su neprestano na graditelje orgulja sve nove i nove zahtjeve, čime su sposobnosti darovitih i invencioznih graditelja-umjetnika stimulirali do maksimuma. Stoga je svako novo djelo nekog velikog majstora postajalo neko novo, posve individualno, ničemu nalik i neponovljivo dostignuće.

Nakić je, naprotiv, morao graditi instrumente isključivo za potrebe suvremene muzičke prakse po talijanskim crkvama. Ako su ove bile jednostavne, i kroz to siromašne u poređenju s istovremenom praksom u njemačkim katedralama, nije to bila Nakićeva krivnja. Da je i u Italiji njegova vremena bilo jakih organista-umjetnika, kao što ih je bilo u Njemačkoj, postavljali bi i na Nakića zahtjeve kojima bi on bio morao i mogao odgovoriti. Morao bi se bio dovijati novim rješenjima, što bismo danas s oduševljenjem pozdravili, očekujući s pravom od Nakića novih, genijalnih poteza i samostalnih rješenja njegova snažnog stvaralačkog duha. No takvih ličnosti u Italiji nije bilo i nitko nije tražio ništa više od onoga što je Nakić, sam od sebe, u tolikom savršenstvu u svakom svojem djelu pružao.

Zanima nas da li je Nakić uopće bio velik graditelj, u čemu leži njegov prilog umjetnosti organarstva, u čemu je zapravo njegova veličina. Pokušat ćemo dati odgovor.

Stari talijanski orguljari (Antegnati, 16/17. st.) gradili su orgulje s dosta uskim menzurama Principala, kako su tek u novije vrijeme pokazala egzaktna mjerenja. Naprotiv je Gasparini, Nijemac, došavši u Italiju polovinom 17. stoljeća, uveo gradnju Principala širih menzura, što im je davalo obliji, mekši zvuk nego li su imale starije talijanske orgulje Antegnatija. Zato su ove potonje prednjačile sjajnijim zvukom, naročito u visinama. Nakić se temeljito bavio studijem i izmjerama jednih i drugih. Njegov je ideal bio negdje po srijedi: zadržati u dubinama plemenitu širinu Gasparinija, a postići u visinama briljantan sjaj Antegnatija. I tada Nakić, odlično potkovani matematičar i fizičar, nastoji izračunati novi niz omjera, koji bi započeo širokim menzurama Gasparinija, zatim bi se postepeno suzivao, da bi na kraju postigao u visinama uske omjere Antegnatija. Nakić je, dakle, stremio za nekom središnjom linijom kojom je želio ujediniti u zvuku sve prednosti jednog i drugog smjera, a izbjeći njihove nedostatke.

Bez dvojbe, neka zvučno idealna sinteza nije samo plod kabinetskoga rada, pukog računa i prenošenja računa u konstrukciju. Na području zvuka rezultati su mnogo kompliciraniji te u ukupnosti žive zvučne mase zakonitost matematske formule $2 + 2 = 4$ nerijetko dolazi u pitanje: u cjelokupnosti zvuka ona nekad iznosi više, a drugi put manje. Trebalo je, dakle, neumornog traženja, iskušavanja, izračunavanja, studiranja efekta cjelokupnosti zvuka i ponovnog njegova razlaganja na osnovne elemente ponovnih računa, mjerenja, provjeravanja rezultata i daljih usavršavanja, dok konačno ipak nije dobiven ključ.

Nakić je bio poput vizionara (a koji veliki stvaralac nije u izvjesnom smislu i vizionar?) opsjednut vizijom idealnog zvuka orgulja, kakva u suvremenom svijetu oko sebe nigdje nije u potpunosti nalazio. Naučnim metodama i eksperimentiranjem uspjelo mu je otkriti vlastite nove nizove menzura, po kojima je zaista postigao ostvarenje svoje zvukovne vizije. Svoje nizove umio je fiksirati i izraziti u preciznim formulama matematskih odnosa i izračunati analognu zakonitost u omjerima svih ostalih nizova svirala. Nepogrešivom tačnošću izračunatih odnosa, zvukvizija bio je uhvaćen umjetnošću majstora, koje je tajnu povjerio i prenio svim svojim učenicima, također velikim majstorima zanata i umjetnosti. Fascinantno zvukovno ostvarenje Nakićevih instrumenata ustvari je hibrid, kojeg je kvaliteta rodila upravo onim što je vrijeme očekivalo, dakle je bilo u vremenu. Zato ga je njegovo vrijeme smjesta prihvatilo, do te mjere da se ubrzo pojam u zvučnosti talijanskih (starih, kako se držalo) orgulja, dakle njihov ideal zvuka, poistovetio sa zvučnošću instrumenata Nakićeve škole, što se tek u novije vrijeme pokazalo zabludom. Ovakvo djelo može izvesti samo velik majstor, umjetnik zvukovnih arhitektura.

Kamo sreće da nismo uništili tolika naša dokazana Nakićeva djela. Danas bismo bili u stanju na našim materijalima izvršiti mjerenja i slijediti ogromni raspon od 1738. do 1762. god., vidjeti da li je majstor u toku života dalje tražio i usavršavao svoj svijet zvuka, da li je kolebao i skretao, ili je odmah po izlasku iz samostana bio gotov i siguran u svoje umijeće.

Danas nam više nije moguće saznati u kojem je razdoblju Nakić došao do svojih saznanja, ali vjerujemo da je to bilo još u doba boravka u Samostanu della Vigna. Jer samo tako možemo shvatiti žilavu Nakićevu borbu i njegov otpor protiv sudbine i prisile, njegovo nastojanje da ostane u Veneciji, gdje je jedino mogao dovršiti svoja istraživanja i naći pogodno tle za svoj rad. Vjerujemo da je Nakić oko 1729. ili ubrzo iza te godine bio već u posjedu zlatnog ključa tajnama zvuka orgulja, čiji se rezultat tako jasno i blistavo očitovao u djelu S. Giustine. Ako priznamo da je osnivač, obnavljač i glava mletačke organarske umjetnosti 18/19. stoljeća Petar Nakić, Dalmatinac, Hrvat (što priznaju i Talijani), ako priznamo da su njegova vlastitost i samostalnost duhovno dobro svi glavni i najvažniji principi graditeljske škole novijeg mletačkog smjera, ako napokon priznamo da su Nakićevi učenici – naročito Callido, nakon Nakića glava mletečke graditeljske škole – posvema usvojili Nakićeve principe i doslovno ih slijedili u svom stvaralaštvu, kao i to da su se ti principi u potpunosti razlikovali od ostalih principa suvremenog graditeljstva orgulja,[58] imamo pravo pledirati da se dosadašnji naziv MLETAČKE GRADITELJSKE ŠKOLE 18/19. stoljeća izmijeni u MLETAČKO-DALMATINSKU GRADITELJSKU ŠKOLU.

Snažna i izrazita ličnost Petra Nakića otkriva crte koje ga približuju ličnosti Jurja Dalmatinca, također vezane uz Šibenik. Obojica žive u prijelomnom razdoblju, iako u različito vrijeme. Obojica su ponikli iz redova siromašnog dalmatinskog svijeta, pošli u tuđinu i tamo se izgradili. Ali dok je Jurju bilo moguće da svoje zrelo životno doba proživi u domovini i da u kamenu Šibenika ostvari svoje najdivnije snove, Nakiću, osim malobrojnih porudžbina, nije bilo kruha u siromašnom i iscrpenom zavičaju.

Juraj Dalmatinac je »graditelj čvrste i zamašne gradevinske zamisli, statički uravnoteženo izračunate i efektno zamišljene« (Fisković). I Nakić je u sebi nosio jasno oblikovane zamisli zvukovnih arhitektura, kojih je zvukovna uravnoteženost i ljepota cjelokupnosti počivala na

[58] Lunelli je na temeljqu izmjera dokazao originalnost ovog Nakićeva postupka, koji nema ništa zajedničko s tzv. adicionom konstatom (Additionskonstante) Dom Bedosa. Premda Nakić nije doživio prvo izdanje Dom Bedosova djela (Bédos de Celles, Francois, L'art de facteur d'orgues, 1766–78) i nije mogao upoznati njegove principe, Lunellijeva konstatacija je značajna zato što sistem Dom Bedosa sadrži poglede njegova vremna (dakle i Nakićeva) na principe gradnje orgulja. To što su Nakićevi rezultati od Bedosovih neosporno govori u prilog Nakićevoj izvornosti (Lunelli, Der Orgelbau, p. 162).

tvrdim temeljima egzaktno izračunatih formula, ali između kojih je ostalo ipak i slobodnog prostora da ga ispuni intuicija stvaratelja, najjači pokretač i vodić pravog umjetnika.

Pred suton Republike koja, ostarjela, pokazuje znakove umiranja, neistrošena snaga dalmatinskog čobanina vratila je malaksaloj mletačkoj organarskoj umjetnosti nov život, protočen svježom zdravom krvi, po kojoj je umjetnost maštovitog redovnika-vizionara nadživjela »vječnu« Republiku.

I živjela bi ova umjetnost, sazdana na tako zdravim temeljima, tko zna još koliko, da se nisu iz osnova izmijenili umjetnički pogledi društva uz koje je bila nerazdvojno vezana. Danas je ona u izvjesnom smislu dio jedne prošlosti, ali i spomenik našeg ponosa, u historijskom okviru još uvijek sposobna da oživi i bude prisutna kao i u danima svoje mladosti.

THE ORGAN-BUILDER PETAR NAKIĆ – AND ŠIBENIK

Summary

The founder of the Veneto-Dalmatian school of organ-building was Petar Nakić. He was born before February 21st, 1694, probably in the village of Bulići, in the hinterland of Šibenik. His parents, Juraj and Doroteja Nakić, may have been commoners, Croats by nationality. Against his own will, forced by his father, Petar Nakić had entered the Franciscan Monastery of St. Lovro in Šibenik on November 4th, 1712. First he was a novice, as things go, and on the 1st April, 1713, he took the vows, thus becoming a monk under the name Pavao. Philosophy he will have studied at Šibenik, theology at Venice in the monastery S. Francesco della Vigna. There, he also learned the skill of organ-building, with G. B. Piaggia or Piazza, they say. However, for the acquisition of his high skill in this domain he himself was responsible, availing himself of works in the fields of mathematics, physics and organ-building, notably of Dechales's »Mundus mathematicus« (1674). Intending to devote himself entirely to the art of organ- building, he took decision to leave the monastery and initiate proceedings to be delivered from his vows before the Apostolic Nunciature at Venice (1729). Having succeeded in proving before witnesses and under oath that he had never felt drawn to the life in the Order, and that he had become a monk under his father's duress, the proceedings turned out favourably for him. After which event Nakić lived as an ordinary priest quite independently in Venice. There, he immediately opened a spacious workshop of his own, or, better to say, a true organ factory, in which he built in the course of his life a large number of excellent instruments of this kind. Death took him sometime after 1765, although nobody knows where. He had lived at Venice.

He made a name for himself by building a large organ for the Church of S. Giustini at Padua (1735). In this time Nakić was a mature master and constructor, whose paths were followed by him quite independently. Although he never abandoned the Italian tradition of organ-building in any way (but one manual, weakly developed pedal, main registers as »spezzati« instead of the Ripieno mixture), the sound of his organs is well-balanced and exceedingly harmonious. He had achieved this by accepting in the low tones Gasparini's broad mensures of the pipes, tapering them gradually towards the heights, eventually to reach in the high positions the narrower mensures of Antegnati. This solution is quite original, and no analogy can be found in contemporary European organ-building. All Nakić's characteristics, notably the mensures, were taken over by his pupils, especially Gaetano Callido, the best-known organ-builder of the Republic.

Of Nakić's pupils the folowing are mentioned: Francesco Dazzi, Gaetano Callido, Franc Ksaver Križman (builder of the famous organ in St. Florian's Abbey in Austria) and a number of less conspicuous ones such as Luka Terzić, Ivan Kačić and Mihovil Kargotić. However, their number must be much greater.

Between 1729 and 1762 Nakić is believed to have built about 370 organs (formerly the number was thought to be nearing 500). The majority of his instruments were in Northern Italy, as well as in all places under Venetian domination. In Dalmatia the following are considered his for certain: Zaostrog (op. 47, 1738), Makarska Monastery (1743), Nerežišće, island of Brač (1753), Supetar, island of Brač (1753), Zadar, St. Marija (op. 249, 1753), Zadar, St. Frane on the Walls (1753), Zadar, St. Šimun (1756), Split, St. Filip Nerije (op. 305, 1756), Zadar, St. Anastazija (1759), Šibenik, St. Frane (1762). Nakić's probable attributions: Prčanj, Parish Church (1740?), Prčanj, Convent (1760), Postire, island of Brač; Rab, Cathedral; Zadar, St. Mihovil; Pag, Cathedral; Rab, St. Andrija. The rest of his numerous works as well as those for which his pupils are responsible ought to be studied.

PROSLAVA
100-GODIŠNJICE JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI U ZADRU